
VELMOCENSKÉ ASPIRACE HABSBURSKÉHO DOMU V LETECH 1519–1659

Evropské mocenské boje šestnáctého století pomohly starému kontinentu jak ekonomicky, tak vojensky předstihnout ostatní oblasti tehdejšího světa. Doposud však zůstávalo nerozhodnuto, zda může některý z evropských rivalů nashromáždit takové prostředky, aby s jejich pomocí zdolal a ovládl ostatní státy. Asi po dobu půldruhého století po roce 1500 hrozilo, že celoevropská spleť království, vévodství a provincií, kterou ovládali španělští a rakouští Habsburkové, nabude v Evropě dominantního politického a náboženského vlivu. Tato kapitola pojednává především o historii neutuchajících bojů a konečné porážce habsburských ambicí, na níž měla zásluhu koalice ostatních evropských států. V roce 1659, kdy Španělsko konečně přiznalo svoji porážku podpisem pyrenejského míru, se stala politická *pluralita* Evropy – sestávající z pěti nebo šesti větších a celé řady menších států – neoddiskutovatelným faktem. Tak bylo v polovině sedmnáctého století alespoň jasné, že si žádný samostatný dynasticko-vojenský blok nemůže natrvalo podmanit Evropu, jak se to ještě v minulých desetiletích občas zdálo. Který z těchto nejdůležitějších států bude maximálně profitovat z nastalých změn velmocenského systému, ponechme další kapitole.

Nepřetržité boje o vládu nad Evropou, charakterizující toto zhruba stopadesátileté období, se odlišují od válek před rokem 1500 rozsahem i charakterem. V předchozím století narušovaly evrop-

ský mír *lokální* konflikty, jejichž typickými příklady byly sváry mezi různými italskými městy, boje mezi anglickou a francouzskou korunou a výpravy řádu německých rytířů proti Litvě a Polsku.¹ V šestnáctém století se však začínalo zdát, že tyto tradiční lokální války buď pohlcuje, nebo zastihuje nebývale rozsáhlý zápas o vládu nad Evropou.

Význam těchto válek a jejich chronologie

Odhlédneme-li od důvodů specifických, které vtahovaly určité státy do tohoto širšího válečného zápasu, zůstanou nám dvě příčiny obecnější, které se zasloužily o proměnu intenzity a zeměpisného rozšíření evropských válek především. První z nich byl nástup reformace, zahájené v roce 1517 osobní revoltou Martina Luthera proti papežské bezuzdnosti. Reformace pohotově dodala tradičnímu evropskému dynastickému soupeření nový emocionální náboj. Příchod protestantské reformace – a v reakci na ni katolické protireformace namířené proti herezi – začal z rozličných společensko-ekonomických důvodů oddělovat jižní část Evropy od severní a vzdalovat měšťanské střední vrstvy od feudálních pořádků. (Existovalo samozřejmě mnoho výjimek, které do daného schématu nezapadaly.²) Ale událo se něco mnohem důležitějšího: křesťanský svět se začal rozpadat a na kontinentě se objevila spousta jednotlivců, vtažených do *nadnárodního* zápasu o náboženská dogmata. Až teprve v polovině sedmnáctého století, kdy se Evropa vzpamatovala z bezuzdných a marných náboženských válek, mohlo dojít – byť se zdráháním – k všeobecnému rozdělení kontinentu podle náboženského vyznání.

Druhou příčinou takového dosud nevídaného rozšíření a propojení válečných nitek po roce 1500 byla dynastická politika Habsburků, kterým se podařilo vytvořit síť držav rozprostřených od Gibraltaru po Uhry a od Sicílie po Amsterdam, překonávající svou rozlohou všechny státní útvary vzniklé v Evropě v sedmi stoletích po Karlu Velikém. Vladaři habsburského rodu, který měl kořeny v Rakousku, dosáhli toho, že se stávali řádně zvolenými císaři Svaté říše římské. Od vrcholného středověku pozbyl sice tento titul hodně ze svého původního významu, ale přesto bylo o co usilovat, neboť jeho držitel získal pak větší vliv na Německo a evropskou politiku vůbec.

Habsburkové dokázali mistrně rozšiřovat své državy sňatky a dědictvími a v tomto ohledu se jim v Evropě nikdo nevyrovnal. Tak například rakouský Maxmilián I. (1493–1519), v letech 1508–1519 císař Svaté říše římské, zdědil roku 1477 bohaté Burgundsko a s ním i Nizozemí. Na základě manželské smlouvy z roku 1515 získal i nárok na důležité země uherské a české, bez ohledu na to, že Uhry nebyly součástí Svaté říše římské a zakládaly si na mnohých výsadách. Tak byly položeny základy příštího mocného soustátí ve střední Evropě. Ale nejdalekosáhlejším Maxmiliánovým dynastickým spojením byla svatba jeho syna Filipa s Juanou, dcerou španělského královského páru Ferdinanda a Isabely, kteří svým dřívějším sňatkem spojili Kastilii a Aragonii (včetně Neapole a Sicílie). „Univerzálním legatářem“³ všech těchto manželských smluv byl Karel, nejstarší syn Filipa a Juany. Narodil se roku 1500, v patnácti letech se stal vévodou burgundským a o rok později Karlem I. Španělským. V roce 1519 následoval svého děda z otcovy strany jako císař Svaté říše římské a vládce v dědičných habsburských zemích rakouských. Jako císař Karel V. pak až do své abdikace v letech 1555–1556 vládl všem těmto čtyřem zděděným zemím (viz mapa č. 3). A jen o několik let později, když roku 1526 v bitvě proti Turkům padl u Moháče bezdětný král Ludvík Jagellonský, uplatnil Karel svůj nárok na uherskou i českou korunu.

Do očí bijící různorodost a rozptýlenost všech těchto území (o čemž bude řeč později) napovídá, že habsburské impérium se nikdy nestalo obdobou jednotných centralizovaných říší asijských. Ve dvacátých letech šestnáctého století dokonce Karel přenechal svému mladšímu bratru Ferdinandovi vládu a svrchovanost nad dědičnými rakouskými zeměmi, jakož i nad nově nabytými Uhrami a Čechami. K tomuto rozhodnutí ho nepřivedla obava, že by ostatní vladaři a státy mohli nelibě nést takové nesmírné soustředění habsburské moci, ale už dávno před vlastní abdikací poznal, že španělskému a rakouskému dědictví nemůže efektivně vládnout jedna jediná osoba. Francouzští králové z rodu Valois, kteří teprve před nedávnem zkonsolidovali svoji vládu a toužili obsadit bohatý Apeninský poloostrov, si připadali, že žijí obklíčení Karlovými državami. A tak bezpochyby hlavním francouzským cílem pro příští dvě století bylo zlomit habsburský vliv v Evropě. Podobně německá knížata a kurfiřti, kteří po léta usilovali, aby císař neměl v Německu skutečnou moc, byli silně znepokojeni, když viděli, jak Karel V. svoji moc naopak množí ziskem dalších a dalších držav. Rovněž

mnoha papežům byla taková akumulace habsburské moci trnem v oku, přestože se s Habsburky často spojovali v boji proti Turkům, luteránům a dalším nepřátelům.

Tak Habsburkové vzhledem k hloubce nepřátelství, které postihlo Evropu, ani nemohli zůstat stranou. Náboženské rozepře zplozené reformací pak toto potenciální nebezpečí změnilo v krutou a nekonečnou válku. Nejprominentnější a nejmocnější habsburští vladaři tohoto půldruhého století – císař Karel V., jeho pozdější nástupce Ferdinand II. (1619–1637) a španělské králové Filip II. (1556–1598) a Filip IV. (1621–1665) – byli i nejmilitantnějšími obránci katolicismu. Pak ovšem v evropském mocenském soupeření, které tehdy hýbalo kontinentem, opravdu nebylo možné oddělit mocensko-politické aspekty od náboženských. Někteří jejich současníci si uvědomovali, že kdyby se bylo ve čtyřicátých letech šestnáctého století podařilo Karlu V. porazit protestantská německá knížata, nejednalo by se jen o vítězství katolické víry, ale i habsburského vlivu. Stejně lze pohlížet na snahu Filipa II. potlačit po roce 1566 nizozemské náboženské bouře a na pokus španělské „Armady“ o invazi do Anglie v roce 1588. Tak docházelo k promíšení národní a dynastické revnivosti s náboženskou neshášenlivostí, a tam, kde dříve vládla ochota k dohodě, promlouvaly už jen zbraně.

Možná, že název této kapitoly „Velmocenské aspirace habsburského domu“, ve které je popisováno rozsáhlé údobí, začínající volbou Karla V. císařem Svaté říše římské v roce 1519 a končící uznáním španělské porážky podpisem pyrenejského míru v roce 1659, může čtenáři připadat poněkud nadnesený. Ale nepřátelé této dynastie byli nevyvratně přesvědčeni o tom, že habsburští monarchové usilují o absolutní nadvládu nad Evropou. Proto také alžbětinský spisovatel Francis Bacon v roce 1595 vykreslil ambice a mocenský tlak Španělů ponurými barvami:

Francie je sražena na kolena... Portugalsko uchváčeno... Nizozemí pokořeno... Aragonie se stala předmětem napadení... Ubozí Indiáni jsou uvrženi do otroctví.⁴

Ale navzdory občasné rétorice některých habsburských ministrů o světové monarchii⁵ neexistoval cílevědomý plán na ovládnutí Evropy na způsob Napoleonova nebo Hitlerova úsilí. Některé habsburské dynastické sňatky a posloupnosti svědčily spíše o šťastných

improvizacích než sledování dlouhodobého schématu územního růstu. V určitých případech – např. v častých francouzských vpádech do severní Itálie – vystupovali Habsburkové častěji v roli vyprovokovaných než provokatérů. A po roce 1540 operace znovuoživeného islámu opakovaně zaháněly španělské a císařské síly ve Středomoří do defenzivy.

Faktem však zůstává, že habsburští vládcové dosáhli všech svých dílčích regionálních cílů – dokonce i těch defenzivních cílů – a stali se opravdovými vládci Evropy. Osmanská říše byla vytlačena zpět na severoafrické pobřeží a zahnána z vod východního Středomoří. Německé kacírství bylo potlačeno, nizozemská vzpoura rozdrčena. Ve Francii a v Anglii se dostaly k moci spřízněné režimy. Pouze Skandinávie, Polsko, Rusko a země v osmanském područí stály stranou habsburského vlivu a moci – a také stranou triumfující protireformace, která s tím byla spjata. Evropa se sice ani tehdy nepřiblížila ideálu jednotné říše, jaký představovala Čína za dynastie Ming, přesto však politické a náboženské principy, podporované oběma habsburskými centry – Madridem a Vídní, podstatně rozrušily pluralitu, která byla po dlouhou dobu nejdůležitějším kontinentálním rysem.

V naší analytické práci můžeme stopadesátiletou chronologii válek jen stručně shrnout. Dnešního čtenáře spíše zaujme samotná délka těchto konfliktů než jména a výsledky různých bitev (Pavia, Lützen atd.). Turecké války trvaly celá desetiletí, Španělsko se snažilo od šedesátých let šestnáctého století až do roku 1648, pouze s krátkou přestávkou, rozdrtit vzpouru v Nizozemí, která bývá někdy v literatuře označována jako osmdesátiletá válka, zatímco ohromný multidimenzionální zápas, vedený v období 1618–1648 rakouskými a španělskými Habsburky proti postupně vznikajícím koalicím nepřátelských států a zakončený vestfálským mírem, býval vždycky nazýván třicetiletou válkou. Ta se také bezpochyby stala náročnou zkouškou relativní *schopnosti* jednotlivých států snášet válečná břemena, rok po roce, desetiletí po desetiletí. Materiální a finanční podpora války nabyla na důležitosti, protože právě v tomto období proběhla „vojenská revoluce“, která změnila charakter válčení a podstatně ho prodražila. V kostce si vysvětlíme příčiny a hlavní rysy této proměny. Ještě než se ale pustíme do stručného popisu událostí, je třeba si uvědomit, že ve srovnání s válečnými operacemi třicátých let sedmnáctého století vypadají

války řekněme kolem roku 1520 jako velice skrovné výboje, a to co do množství nasazených vojáků i vydaných peněz.

První z řady větších válek měly ohnisko v Itálii, jejíž bohaté a zranitelné městské státy lákaly francouzské krále už od roku 1494 – a samozřejmě daly vzniknout různým koalicím nepřátelských mocností (se Španělskem, rakouskými Habsburky a dokonce i s Anglií), které měly přinutit Francii k ústupu.⁶ V roce 1519, kdy bylo Španělsko stále ve sváru s Francií o její nárok na Milán, vešla ve známost volba Karla V. za císaře Svaté říše římské a jeho provázané dědictví habsburských španělských a rakouských držav. Taková kumulace titulů u úhlavního nepřítele přiměla ambiciózního francouzského krále Františka I. (1515–1547) k tomu, že vyprovokoval celou řadu protiakcí nejenom v Itálii, ale také podél hranic s Burgundskem, jižním Nizozemím a Španělskem. Vlastní vpád Františka I. do Itálie skončil jeho porážkou a zajetím v bitvě u Pavie (1525). Za další čtyři roky ale přivedl vojsko do Itálie znovu – a zase byl habsburskými silami poražen. Ačkoliv se František roku 1529 mírem z Cambrai opět vzdal svého nároku na Itálii, válčil o ni s Karlem V. ještě v třicátých a čtyřicátých letech šestnáctého století.

Vzhledem k tehdejší nerovnováze sil mezi Francií a habsburskými državami nebylo zřejmě Karlu V. zatěžko tyto francouzské pokusy o expanzi zastavit. Jakmile se však stal císařem Svaté říše římské, jeho role se ztížila, neboť zdědil spoustu dalších nepřátel. Z nich byli nejhroživější Turci, kteří nejenomže ve dvacátých letech šestnáctého století pronikali uherskými rovinami (a v roce 1529 obléhali Vídeň), ale ohrožovali z moře i Itálii a ve spojení se severoafrickými berberskými korzáry napadali i samotné španělské pobřeží.⁷ Císařovo postavení také komplikovala tichá a „nesvatá“ protihabsburská aliance, kterou spolu uzavřeli osmanský sultán a František I., jejichž loďstva opravdu v roce 1542 zaútočila společně na Nice.

Další velkou problémovou oblastí Karlovou bylo reformací zmínané Německo, kde spolek protestantských knížectví podpořil Lutherovu vzpouru proti starým pořádkům. Protože byl Karel V. tehdy zaměstnán jinými problémy, zaměřil se plně na německou luteránskou revoltu až v druhé polovině čtyřicátých let šestnáctého století. Zpočátku slavil úspěchy, zvláště když v roce 1547 zvítězil nad předními protestantskými knížaty v bitvě u Mühlbergu. Ale každé posílení habsburské a císařské moci vždy vylekalo nepřátele

Karla V., takže se nakonec jeho pozice pokoušela oslabit severoněmecká knížata, Turci, Jindřich II. Francouzský (1547–1559) a dokonce i papežský stolec. V roce 1552 vtrhla francouzská vojska do Německa, aby podpořila protestantské stavy, které se díky tomu císařovým centralistickým tendencím ubránily. To bylo uznáno augšpurským mírem (1555), který dočasně ukončil náboženské války v Německu, a mírová smlouva z Cateau-Cambresis (1559) byla tečkou za francouzsko-španělským konfliktem. Svým způsobem to bylo stvrzeno i abdikacemi Karla V., který se roku 1555 vzdal titulu císaře Svaté říše římské a uvolnil trůn svému bratru Ferdinandovi I. (císařem 1555–1564) a v roce 1556 abdikoval jako španělský král ve prospěch svého syna Filipa II. (1556–1598). Rakouské a španělské země zůstaly i nadále v těsném spojení a (jak dokládá historik Mamatey) „od těch dob měli Habsburkové dvě hlavy jako černý dvouhlavý orel na císařském erbu: ve Vídni a v Madridu. Jedna se dívala na východ a druhá na západ“.⁸

Zatímco ve východní části ovládané Ferdinandem I. a jeho nástupcem Maxmiliánem II. (císařem 1564–1576) panoval relativní klid (země se v letech 1566–1567 ubránily tureckému vpádu), západní državy pod vládou Filipa II. Španělského takové štěstí neměly. Berberští korzáři napadali portugalské a kastilské pobřeží a za jejich zády neustávali Turci v boji o Středomoří. Tak byli Španělé nepřetržitě zaměstnáni nákladnými válečnými operacemi proti mocné osmanské říši: roku 1560 to byla výprava do Džerby, v roce 1565 následoval zápas o Maltu, v roce 1571 tažení do Lepanta, potom nerozhodný boj o Tunis až do konečného příměří v roce 1581.⁹ Ve stejné době Filipova politika náboženské intolerance a zvyšování daní rozdmýchaly nespokojenost v Habsburky ovládaném Nizozemí až do otevřené revolty. V polovině šedesátých let šestnáctého století se Španělé pokusili napravit svoji podlomenou pozici vysláním armády, kterou sem na sever přivedl vévoda z Alby, a nastolením vojenské hrůzovlády, která zase vyvolala silný odpor v přímořských, dobře hájitelných nizozemských provinciích Hollandu a Zeelandu. Navíc španělské záměry způsobily poplach v Anglii, Francii a severním Německu. Ještě větší nervozita zavládla v Anglii v roce 1580, když Filip II. zabral sousední Portugalsko s jeho koloniemi a loďstvem. Při tomto a každém dalším pokusu Habsburků prosadit (nebo posílit) moc se dalo očekávat, že zasáhnou jejich nesčetní nepřátelé, aby obnovili narušenou mo-

censkou rovnováhu. V osmdesátých letech šestnáctého století se původně lokální odboj nizozemských protestantů proti španělské nadvládě rozhořel do nového mezinárodního konfliktu.¹⁰ V samotném Holandsku ofenziva střídala defenzivu, ale bez výraznějších výsledků. Na druhé straně kanálu se anglická královna Alžběta I. bránila jakémukoli domácímu (ať už Španěly nebo papežem zinscenovanému) ohrožení své autority a poskytovala nizozemským povstalcům vojenskou podporu. Slábnoucí moc monarchie ve Francii měla za následek nelítostnou náboženskou válku, kdy o vládu v zemi bojovala Katolická liga (podporovaná Španěly) se svými soky hugenoty (podporovanými Alžbětou a Holanďany). Holanďtí a angličtí korzáři napadali mořskou trasu, kterou Španělé dopravovali zásoby do Nizozemí, a svoje aktivity rozšířili i na západní Afriku a karibskou oblast.

V některých etapách bojů (především koncem osmdesátých a počátkem devadesátých let šestnáctého století) se zdálo, že se mohutné španělské válečné akce setkají s úspěchem. Tak například v září 1590 operovaly španělské armády v Languedoku a Bretani a jiná armáda, vedená slavným vojevůdcem vévodou z Parmy, zamířila ze severu na Paříž. Ale protišpanělská fronta dokázala odolat i takovému tlaku. Aby charismatický hugenotský uchazeč o francouzskou královskou korunu Jindřich Navarrský dosáhl svého cíle, pružně přestoupil z protestantství na katolictví, aby mohl vést čím dál větší část francouzského národa proti útočícím Španělům a zdiskreditované Katolické lize. V roce 1598 (kdy také zemřel Filip II. Španělský) byl podepsán ve Vervins mír a Madrid se vzdal veškerého zasahování do francouzských záležitostí. Také alžbětinská Anglie si mohla oddechnout, neboť slavná „Armada“ dopadla roku 1588 neslavně, stejně jako i dva pozdější španělské pokusy o invazi do Anglie. Invaze měla rozdmýchat katolickou vzpouru v Irsku, ustavičně dušenou alžbětinskou armádou. V roce 1604, kdy už byli Filip II. i Alžběta po smrti, uzavřely Španělsko a Anglie kompromisní mír. Trvalo ještě dalších pět let, než roku 1609 přistoupil Madrid na příměří s holandskými povstanci, ale už dříve začínalo být zřejmé, že Španělům chybějí síly na to, aby Nizozemí definitivně pokořili buď na moři, nebo na pevnině, kterou včetně močálů statečně bránila výkonná holandská armáda pod velením Mořice Nassavského. Další existence všech tří suverénních států – Francie, Anglie a Spojených nizozemských provincií – z nichž každý byl natolik silný, aby zmařil budoucí habsburské ná-

roky, znovu potvrdila, že v mnohonárodní Evropě počátku sedmnáctého století hegemonické aspirace neuspějí.

Třetí velké válečné běsnění, které zmítalo Evropou v tomto období, začalo po roce 1618 a velice těžce zkrušilo Německo. Koncem šestnáctého století byly sice německé země ušetřeny náboženských válek, ale to jen díky slábnoucí autoritě a chřadnoucímu intelektu Rudolfa II. (císařem Svaté říše římské 1576–1612) a obnovenému tureckému ohrožení Podunají (1593–1606). Navenek jednotným Německem však hýbal svár katolíků s protestanty a každá ze znesvářených skupin se snažila posílit své pozice na úkor druhé. S nástupem sedmnáctého století zesílilo napětí mezi Protestantskou unií (založenou roku 1608) a Katolickou ligou (založenou 1609). A protože španělští Habsburkové vydatně podporovali své rakouské bratrance a protože hlava Protestantské unie kurfiřt Fridrich IV. byl spřízněn jak s Anglií, tak s Nizozemím, nasvědčovalo vše tomu, že většina evropských států spěje ke konečnému vyřešení svých politicko-náboženských antagonismů.¹¹

Jiskrou, která zažehla novou etapu zuřivých náboženských bojů, třicetiletou válku (1618–1648), byla vzpoura českých protestantských stavů roku 1618, namířená proti jejich novému katolickému vládci Ferdinandu II. (císařem 1619–1637). V počátečních válečných fázích se císařským silám, přidruženým k armádě španělských Habsburků vedené generálem Spinolou, dařilo. Vzápětí ale do konfliktu vstoupila různorodá koalice náboženských a světských sil, která chtěla zvrátit mocenskou rovnováhu ve svůj prospěch. Holanďané, kterým v roce 1621 vypršelo příměří, uzavřené se Španěly v roce 1609, vtrhli do Porýní, kde se utkali se Spinolovou armádou. V roce 1626 pronikla do Německa od severu dánská vojska vedená svým králem Kristiánem IV. Vlivný francouzský státník kardinál Richelieu se snažil zpoza válečné scény poškozovat Habsburky, kde jen mohl. Přesto však nebyla žádná z těchto vojenských nebo diplomatických protiakcí příliš úspěšná a koncem dvacátých let sedmnáctého století se Valdštejn, všemocný vojévůdce císaře Ferdinanda, chystal nastolit ústřední moc v Německu, která měla sahat daleko na sever až k Baltu.¹²

Taková rychlá akumulace císařské moci vyprovokovala nesčetné nepřátele habsburského domu k razantnějšímu postupu. Nejrozhodněji si počínal počátkem třicátých let atraktivní a vlivný švédský král Gustav Adolf II. (1611–1632), který se svou dobře vycvičenou armádou roku 1630 pronikl do severního Německa a v ná-

sledujícím roce se dostal do Porýní a Bavorska. Ačkoli byl Gustav roku 1632 zabit v bitvě u Lützen, neotřásla jeho smrt silnou švédskou pozicí v Německu, ani nezbavila válku jejího totálního charakteru. V nepřátelském táboře se roku 1634 pokusili Španělé, vedení králem Filipem IV. (1621–1665) a jeho skvělým prvním ministrem hrabětem vévodou Olivaresem, podpořit ještě vydatněji své rakouské bratrance, ale vpád jejich armády v čele s generálem kardinálem-infantem do Porýní přiměl zase kardinála Richelieu k přímé účasti Francie ve válce, a tak její vojska překročila roku 1635 na různých místech hranice. Už dříve byla Francie skrytým vůdcem protihabsburské koalice a podporovala všechny, kdo byli ochotni bojovat proti císařským a španělským vojskům. Teď se však válka rozhořela naplno a každá strana mobilizovala ještě více vojáků, zbraní a peněz. Tomu odpovídala i úsečnější mluva: „Buď ztratíme všechno, anebo Kastilie stane na čele světa,“ napsal v roce 1635 Olivares, když plánoval na příští rok trojnásobnou invazi do Francie.¹³

Boj na rozlehlém francouzském území však přesahoval vojenské možnosti Habsburků, kterým se sice podařilo přiblížit se nakrátko až k Paříži, ale brzy byli smeteni za hranice. Švédské a německé oddíly tísnily císařské na severu, Holanďané a Francouzi sevřeli Španělské Nizozemí. Navíc revoluce v Portugalsku v roce 1640 trvale odčerpávala vojenské oddíly a prostředky ze severní Evropy zpátky na Iberský poloostrov, ale ten se už znovu sjednotit nepodařilo. Když ještě propuklo povstání v Katalánsku, které Francouzi ochotně podporovali, byla počátkem čtyřicátých let sedmnáctého století ohrožena integrita samotného jádra španělského státu. Holandské námořní expedice válčily v zámoří v Brazílii, Angole a na Cejlonu a rozšířily konflikt takovou měrou, že ho někteří historikové nazývají první globální válkou.¹⁴ Zatímco z pozdějších válečných akcí profitovalo Holandsko, většina válčících zemí byla už v té době těžce vyčerpána dlouhými boji. Armády byly ve čtyřicátých letech menší než před deseti lety, vlády vymáhaly peníze stále bezohledněji, obyvatelstvu docházela trpělivost a jeho projevy odporu byly bouřlivější. Jednotliví účastníci války však byli vázáni spojeneckými smlouvami a mohli vycouvat z konfliktu jen s velkými obtížemi. Mnoho německých protestantských států by to už bylo rádo udělalo, kdyby si bylo jisto, že přestanou bojovat i švédské armády a odtáhnou domů; Olivaresovi a dalším španělským státníkům by také nebyl proti mysli mír s Francií, ale ta nechtěla

opustit Holanďany. Tak se paralelně s válkou vedenou na mnoha frontách jednalo tajně na různých úrovních o míru a každá ze zúčastněných stran se utěšovala, že další vítězství podpoří její cíle v konečné mírové smlouvě.

Konec třicetileté války byl značně živelný. Na počátku roku 1648 uzavřeli Španělé nečekaně mír s Holanďany (a konečně uznali jejich plnou nezávislost) jenom proto, aby připravili Francii o spojence a francouzsko-habsburská válka mohla pokračovat. Později, po míru vestfálském, kterým se dojednalo příměří v Německu, jež umožnilo rakouským Habsburkům vystoupit z konfliktu, se válka stala pouze záležitostí Francie a Španělska. Jednotlivé země a jejich vládcové sice nabyli jistých zisků (a utrpěli určité ztráty), ale podstata vestfálské mírové smlouvy spočívala v uznání náboženské a politické rovnováhy ve Svaté říši římské, čímž došlo k omezení císařské moci. Pokračující konflikt francouzsko-španělský se tak stal válkou dvou zneprátených národů a neměl vůbec nic společného s náboženstvím, což jasně demonstroval nástupce kardinála Richelieu, francouzský ministr Mazarin, když roku 1655 uzavřel spojenectví s Cromwellovou protestantskou Anglií, a tak zasadil Španělům úder, po kterém byli konečně ochotni přistoupit na mír. Podmínky pyrenejského míru (1659) nebyly nijak zvlášť tvrdé, ale protože Španělsko muselo jednat se svým úhlavním nepřitelem, bylo zřejmé, že skončila doba habsburské převahy nad Evropou. Jediným „válečným ziskem“ Filipa IV. bylo zachování iberské jednoty, ale i ta vzala za své v roce 1668, kdy byla formálně uznána nezávislost Portugalska.¹⁵ Kontinent zůstal politicky obdobně rozdrobený jako při nástupu Karla V. v roce 1519, zatímco Španělsko bylo koncem sedmnáctého století zmítáno spoustou povstání a ztratilo mnoho ze svých držav (viz mapa 4) – a tak doplatilo na svou dřívější rozpínavost.

Síla a slabiny habsburského bloku

Proč byli vlastně Habsburkové poraženi?¹⁶ V odpovědi na tuto nesnadnou otázku nemá smysl argumentovat osobními (in)dispozicemi vládců, jako bylo šílenství císaře Rudolfa II. nebo neschopnost Filipa III. Španělského. Uvážíme-li chyby mnoha soudobých francouzských a anglických vládců či úplatnost nebo slaboduchost některých německých knížat, názor o nekompetentnosti předsta-

vitelů habsburské dynastie a jejich vysokých důstojníků neobstojí. Navíc vezmeme-li v potaz obrovské materiální zdroje, nashromážděné Habsburky, zůstane položená otázka hádankou:

Skutečnost, že Karel V. zdědil koruny čtyř mocných dynastií – kastilskou, aragonskou, burgundskou a rakouskou – a později pro svůj dům získal českou, uherskou, portugalskou a nakrátko dokonce anglickou korunu, a souhra těchto dynastických událostí se španělským vykořisťováním Nového světa způsobily, že habsburský dům oplýval bohatstvím a prostředky, o kterých se mohlo ostatním evropským mocnostem jenom zdát.¹⁷

Přestože dostupné dobové statistiky jsou kusé a nepřesné a údaje o počtu obyvatel je třeba přijímat s rezervou, lze usuzovat, že na počátku novověku žila asi čtvrtina evropské populace na území ovládaném Habsburky.* Ale mnohem důležitější než povšechné statistiky je bohatství jednotlivých zemí, a tím byla dynastická dědictví obdařena měrou vsutku požehnanou.

Habsburkové získávali finance z pěti hlavních a několika vedlejších zdrojů. Nejdůležitější pokladnicí bylo španělské dědictví Kastilie, neboť ta byla spravována přímo a odváděla koruně pravidelné daně různého druhu (daň z obratu, „křížová daň“ z církevního majetku), odsouhlasené kortesy i církvi. Dále jim náležely dvě nejbohatší evropské obchodní oblasti – italské městské státy a Nizozemí – které mohly poskytovat poměrně velké částky ze svého obchodem nabytého bohatství a mobilního kapitálu. Čtvrtým zdrojem, který se stával stále důležitějším, byly zisky z amerických držav. „Královská pětina“ zlata a stříbra vytěženého v Americe, spolu s daněmi z obratu, cly a církevními poplatky z Nového světa zajišťovaly španělským králům bohaté příjmy, a to jak přímé, tak nepřímé, neboť americké bohatství se přelévало do rukou soukromých osob, ať už španělských, vlámských nebo italských, a pomáhalo jim a jejich firmám platit stále rostoucí daně. A v časech tísně si vladař mohl vždycky vypůjčit od bankéřů s tím, že dluh vyrovná, jakmile dorazí stříbrná flotila. Tak byly pátým hlavním druhem příjmů – a další výhodou – obchodní a finanční domy, které

* Podle hrubých odhadů to mohlo být v roce 1600 kolem 25 000 000 z celkové evropské populace, odhadované na 105 000 000.

se nacházely na habsburském území v jižním Německu, v některých italských městech a v Antverpách.¹⁸ Tento zdroj příjmů byl vždy dostupnější než třeba důchody z Německa, kde knížata a zástupci svobodných měst odhlasovali v říšském sněmu peníze pro císaře, jen když Turkové stáli před branami.¹⁹

Se zánikem feudalismu, kdy už rytíři nemuseli osobně vykonávat vojenskou službu (alespoň ve většině zemí) a pobřežní města nemusela dodávat lodi, bylo pro každý válečný stát životně důležité mít přístup k hotovým penězům a spolehlivým úvěrům. Jenom přímou platbou (nebo jejím příslibem) bylo možné v podmínkách rodných se tržních vztahů mobilizovat nezbytné lodě, námořní zásoby, zbraně a potraviny, a tak připravit loďstvo k boji. A jenom když byly vojenské oddíly v přijatelné míře zásobeny potravinami a žoldem, nehrozila vzpoura a jejich síla se dala napřít proti nepříteli. Kromě toho ačkoli je toto období považováno za éru vzniku západoevropských „národních států“, závisely jejich vlády na cizích žoldnících, kteří zvětšovali sílu jejich armád. I zde bylo Habsburkům požehnáno, neboť mohli snadno získávat rekruty v Itálii a Nizozemí a stejně tak ve Španělsku a Německu. Tak například slavnou flanderskou armádu tvořili vojáci šesti nejdůležitějších národů, kteří byli sice přiměřeně loajální katolické věci, ale stále se dožadovali pravidelného žoldu. Na moře mohli Habsburkové díky svému dědictví vyslat loďstvo složené z impozantního souboru válečných plavidel. Například na sklonku vlády Filipa II. posílily kastilskou a aragonskou válečnou flotilu středomořské galéry, velké janovské a neapolské plachetnice a mocné portugalské loďstvo.

Nejdůležitější habsburskou vojenskou oporou byla po celých těchto sto čtyřicet let vycvičená španělská infanterie. Sociální struktura a duchovní klima Kastilie vytvořily ze země ideální zdroj rekrutů, a jak poznamenává Lynch, „vojenské řemeslo se stalo módním a výnosným zaměstnáním nejen pro venkovskou šlechtu, ale vůbec pro všechno obyvatelstvo“.²⁰ Navíc „velký kapitán“ Gonzalo de Córdoba počátkem šestnáctého století reorganizoval infanterii a od těch dob až do poloviny třicetileté války bylo španělské *tercio* nejúčinnější formací na bitevních pláních Evropy. S takto sešikovými regimenty o síle kolem tří tisíc kopiníků, šermířů a arkebuzníků, vycvičených k tomu, aby se v boji vzájemně podporovali, smetla španělská armáda bezpočet nepřátel a zle poškodila reputaci – a výkonnost – francouzské kavalerie a švýcarské kopinické falangy. Dokonce ještě v bitvě u Nördlingenu (1634) odolala in-

fanterie vedená kardinálem-infantem patnácti útokům obávané švédské armády a potom, stejně jako Wellingtonovy oddíly u Waterloo, nelítostně vyrazila vpřed a zničila nepřítele. U Rocroi (1643) bojovali Španělé – ačkoli byli obklíčeni Francouzi – do posledního muže. Taková armáda byla jednou z nejmocnějších habsburských opor, a je proto příznačné, že se španělská vojenská moc začala *viditelně* hroutit až v polovině sedmnáctého století, kdy už se její vojska skládala převážně z německých, italských a irských žoldnéřů a kastilští válečníci se v ní vyskytovali stále vzácněji.

Ale ani přes veškeré výhody nemohla španělsko-rakouská dynastická aliance nikdy zvítězit. Třebaže se současníkům jevily její finanční a vojenské prostředky nevyčerpatelné, nestačily pokrývat výdaje. Během celého období byl tento vážný nedostatek způsobován třemi vzájemně provázanými faktory, které jsou v širším slova smyslu pro studium ozbrojených konfliktů velmi poučné.

První příčina byla již stručně zmíněna a týkala se „vojenské revoluce“, která proběhla v Evropě na počátku novověku, čímž myslíme růst nároků na rozsah, náklady a organizaci válečných operací v průběhu zhruba půldruhého století po roce 1520.²¹ Tato změna byla vyvolána mnoha navzájem propojenými příčinami taktickými, politickými a demografickými. Na bitevních pláních se začala prosazovat namísto kavalerie infanterie: nejdříve to byli švýcarští kopiníci, pak smíšené formace mužů s píkami, meči, kušemi a arkebuzami. Pěšáci se tak stali nejpočetnější a nejdůležitější armádní složkou. Tento trend byl také posílen rozvojem *tracé italien*, důmyslného systému městských opevnění a bašt, o kterém byla řeč už v předešlé kapitole. Na jeho obranu nebo dobytí bylo zapotřebí početného vojska. Ve velkých válečných taženích potřeboval zkušený vojevůdce k úspěchu samozřejmě i silnou kavalerii a artilerii, ale tyto složky nemohly být tak všudypřítomné jako regimenty pěšáků. Neznamenal to tedy, že by jednotlivé země zcela vyřadily jezdecko, ale podíl infanterie v armádách zřetelně rostl, neboť pěšáky bylo možno vystrojiti a nakrmit levněji a odvádět v daleko větším množství, zvláště od těch dob, kdy se začala evropská populace prudce rozmnožovat. Rozvoj vojenství sice představoval pro vlády značnou zátěž, ale ne zase takovou, aby se s ní byrokratické aparáty „nových monarchií“ Západu nedokázaly vypořádat. Stejně tak obrovský růst velikosti armád nemusel nutně zmařit úkol jejich generálů, totiž aby zajistili vojskům dobré velitelské struktury a výborný výcvik.

Španělská císařská armáda byla zřejmě nejlepší praktickou ukázkou „vojenské revoluce“. Historikové poznamenávají, že před rokem 1529 za francouzsko-španělských válek o Itálii „není známo, že by jeden jediný stát dokázal postavit do boje více než 30 000 mužů“, ale:

V letech 1536–1537 mobilizoval císař Karel V. jenom v Lombardii 60 000 mužů na obranu své dřívější kořisti Milána a k invazi do francouzské Provence. V roce 1552 zaútočil na všech frontách naráz – v Itálii, Německu, Holandsku a Španělsku, v Atlantiku i ve Středomoří. V Německu a Nizozemí rekrutoval 109 000 mužů, dalších 24 000 v Lombardii a ještě víc na Sicílii, v Neapoli a ve Španělsku. Císař tak velel asi 150 000 mužů, které i vydržoval. Tento vzestupný trend pokračoval. V roce 1564 čítala jenom španělská flanderská armáda 86 000 mužů, zatímco o půl století později, v roce 1625, Filip IV. hrdě prohlašoval, že má pod svým velením ne méně než 300 000 mužů. Ve všech těchto armádách reálně vzrostl počet pěšáků, především kopiníků.²²

Souběžně probíhala i obdobná reorganizace námořnictva. Expanze námořního obchodu (především zámořského), souboje nepřátelských flotil v průlivu La Manche, v Indickém oceánu nebo kolem Biskajského zálivu, hrozba berberských korzárů a osmanských galér spolu s novou technologií stavby lodí vedly k budování lodí mnohem větších a lépe vyzbrojených. Tehdejší válečné a obchodní lodě se nijak nelišily, neboť i velké kupecké koráby bylo možné vybavit děly, aby se ubránily pirátům a jiným škůdcům. Existovala však snaha vytvářet *královská* loďstva, aby se panovník stal vlastníkem značného počtu opravdových válečných lodí, které by tvořily jádro, kolem něhož by se v dobách války shromáždila obrovská flotila ozbrojených kupeckých korábů, galér a lehčích lodí. Tento plán silně podporoval Jindřich VIII. Anglický, zatímco Karel V. raději nechával rekvírovat soukromé galeony a galéry španělských a italských majitelů, než aby budoval vlastní flotilu. Ale Filip II., který byl ve Středomoří i v Atlantickém oceánu sužován ještě více, si už takový luxus dovolit nemohl. Musel zorganizovat a zaplatit nákladný program výstavby galér v Barceloně, Neapoli a na Sicílii, takže disponoval v roce 1574 celkem sto čtyřiceti šesti galérami, což bylo skoro třikrát více než před dvanácti lety.²³ Roz-

mach válečných operací v Atlantiku v následujícím desetiletí budování loďstva ještě urychlil: přibývaly zámořské válečné lodě, kterých bylo zapotřebí k ochraně cest k Západoindickému souostroví* a (po obsazení Portugalska v roce 1580) i na východ, dále ochraňovaly španělské pobřežní trasy před anglickými útoky a konečně měly přepravit invazní armádu na Britské ostrovy. I po anglo-španělském míru v roce 1604 potřebovalo Španělsko mocné loďstvo, aby odvracelo holandské útoky na oceánech a zajišťovalo spojení do Flander. S každou další dekadou byly lodě opatřovány účinnější výzbrojí a byly dražší a dražší.

Právě tento spirálovitý růst válečných výdajů zapříčinil faktické oslabení habsburského mocenského systému. Inflace v období 1500 až 1630 způsobila, že ceny potravin vzrostly pětinašobně a ceny ostatního zboží trojnásobně. Rovněž těžce poškodila státní finance a dále se zvyšovala opakovaným zvětšováním armád a loďstev. Důsledkem pak byl takřka trvalý habsburský zápas o solventnost. Po různých taženích ve čtyřicátých letech šestnáctého století (proti Alžírsku, Francii a německým protestantům) Karel V. poznal, že jeho řádné a mimořádné příjmy v žádném případě nestačí pokrýt vydání, a tak bankéři obstavovali jeho důchody na dlouhá léta dopředu. Jenom bezohlednou konfiskací pokladů ze Západoindického souostroví a uchvácením veškeré španělské hotovosti získali Habsburkové peníze na financování války s protestantskými knížaty. Samotné métské tažení v roce 1552 přišlo na 2 500 000 dukátů, což byl asi desetinásobek tehdejšího obvyklého císařova příjmu z obou Amerik. Proto nepřekvapí, že si musel Karel V. opakovaně půjčovat, a to za stále nevýhodnějších podmínek, neboť jak klesala prestiž trůnu, úrokové míry bankéřů spirálovitě rostly, takže většina pravidelných příjmů padla na zaplacení úroků minulých dluhů.²⁴ Po své abdikaci zanechal Karel svému nástupci Filipovi II. oficiální španělský dluh ve výši zhruba 20 000 000 dukátů.

Tak Filip zdědil zemi a válku s Francií natolik nákladnou, že v roce 1557 musela španělská koruna ohlásit bankrot. Vzápětí padly velké bankovní domy, například Fuggerovi. Chabou útěchou bylo, že ve stejném roce zbankrotovala i Francie, což byl také hlavní důvod, proč obě strany v roce 1559 souhlasily s mírem z Cateau-Cambresis. Vzápětí čekal Filipa boj s mocným tureckým ne-

* Dnešní Antily – pozn. red.

přítelem. Dvacetiletá válka ve Středomoří, boj s granadskými morisky, neutuchající válčení v Holandsku, severní Francii a v průlivu La Manche přinutily korunu hledat všemožné zdroje zisků. Karlovy příjmy se během jeho vlády ztrojnásobily, zatímco Filipovy „se v období 1556–1573 zdvojnásobily a na sklonku jeho vlády se opět více než zdvojnásobily“.²⁵

Jeho vydání však byla mnohem větší. V lepantském tažení (1571) se odhadovaly náklady na vydržování křesťanského loďstva a vojska na více než 4 000 000 dukátů ročně, přestože valnou část tohoto břemene nesly Benátky a papežský stolec.²⁶ Výdaje na flanderskou armádu už byly enormní v sedmdesátých letech šestnáctého století a peníze přicházely zpravidla opožděně. To vyvolávalo mezi vojáky vzpoury, zvláště poté, co Filip roku 1575 přerušil placení úroků janovským bankéřům.²⁷ Zvýšené příjmy z amerických dolů, které v osmdesátých letech šestnáctého století činily kolem 2 000 000 dukátů ročně (o čtyři desetiletí dříve to byla jedna desetina), dočasně zachránily finanční situaci koruny i její kredit, ale roku 1588 už „Armada“ přišla na 10 000 000 dukátů a o její smutný osud se postarala finanční a námořní pohroma. Roku 1596, kdy neustále rostoucí výdaje dosáhly impozantní výše, nebyl Filip II. opět s to splácet úroky. Když za dva roky na to zemřel, činily veškeré jeho dluhy úžasných 100 000 000 dukátů a samotné úroky z této sumy představovaly asi dvě třetiny všech příjmů.²⁸ Brzy poté sice zavládl mír s Francií a Anglií, ale válka s Nizozemím pokračovala až do roku 1609, kdy bylo Španělsko vzpourami v armádě a dalším bankrotem z roku 1607 přinuceno ke smíru.

V několika následujících mírových letech k podstatnému snížení španělských vládních výdajů nedošlo. Bez ohledu na vyčerpávající splácení úroků pokračovaly třenice ve Středomoří (které si vynutily velkolepý plán výstavby pobřežních opevnění), a rozmáchlé španělské impérium bylo stále vystaveno útokům pirátů (které si vyžádaly značné výdaje na obranu okolí Filipín a karibské oblasti a také na zámořskou flotilu).²⁹ Stav ozbrojeného příměří, který v Evropě existoval po roce 1610, mohl sotva přimět pyšné španělské vůdce k zmenšení výdajů na zbrojení. Vypuknutí třicetileté války v roce 1618 jenom proměnilo studenou válku v horkou a způsobilo, že do Flander a Německa počaly zvýšenou měrou proudit španělské oddíly i peníze. Není bez zajímavosti, že tehdejší série počátečních habsburských vítězství v Evropě a úspěšná obrana obou Amerik se kryla s podstatným zvýšením dodávek drahého kovu

z Nového světa a byla jím podporována. A obdobně pokles přílivu bohatství po roce 1626, vyhlášení bankrotu o rok později a ohromující úspěch Holanďanů, kteří se v roce 1628 zmocnili stříbrné flotily (Španělsko a jeho obyvatelé tak přišli asi o 10 000 000 dukátů) způsobily dočasné přerušování válečných úspěchů. A navzdory spojení s císařem nebylo možné zajistit (s výjimkou krátkého období Valdštejnovy svrchovanosti), aby německé důchody vylepšily španělský deficit.

Toto byl španělský model fungování i v příštích třiceti válečných letech. Pouze pracným sháněním nových půjček, ukládáním nových daní a zužitkováním veškerého bohatství plynoucího z obou Amerik mohly být finančně zajištěny vojenské akce, jakou byla např. intervence kardinála-infanta v Německu v letech 1634–1635. Ale zhoubné válečné náklady vždycky stačily tyto krátkodobé zisky podkopat a během několika málo let byla finanční situace horší než dříve. Ve čtyřicátých letech sedmnáctého století byl v důsledku povstání v Katalánii a Portugalsku a v důsledku značně zredukovaného přílivu amerických pokladů zdoluhavý postupný úpadek nevyhnutelný.³⁰ Jaký jiný osud mohl ostatně potkat stát, který sice disponoval obávanými válečníky, ale jehož vláda vydávala dvakrát nebo třikrát víc, než činily její řádné příjmy?

Druhá hlavní příčina španělského a rakouského neúspěchu musí být zřejmá z předešlého líčení: Habsburkové se prostě pustili do příliš mnoha věcí najednou, bojovali v příliš mnoha zemích a drželi příliš mnoho front. Samotná udatnost španělských vojsk na bitevním poli nestačila, když byly jejich síly rozptýlené v domovských posádkách, v severní Africe, na Sicílii, v Itálii, v Novém světě i v Nizozemí. Podobně jako Britské impérium o tři století později byl i habsburský blok konglomerátem silně roztroušených teritorií, jednalo se politicko-dynastický *tour de force*, který ke svému zdárnému chodu trvale vyžadoval ohromné množství materiálních prostředků i vynalézavosti. Tak se stal jedním z největších historických příkladů nadměrné strategické rozpínavosti. Držení takového množství teritorií bylo zapláceno existencí bezpočtu nepřátel, což bylo břemeno, které tížilo i tehdejší osmanskou říši.³¹

Vzhledem k tomuto chápání se velice důležitým bodem stává chronologie habsburských válek. Evropské konflikty tohoto období byly zajisté časté a jejich náklady představovaly pro všechny společnosti strašlivou zátěž. Ale všechny ostatní státy – Francie, Anglie, Švédsko, ba dokonce osmanská říše – se těšily jistým obdobím

míru a regenerace. Habsburským a především španělským osudem bylo, že po boji s jedním nepřítelem následoval boj s jiným, po míru s Francií následovala válka s Turky, na příměří ve Středomoří navazoval rozsáhlý konflikt v Atlantiku a pak zase boj o severozápadní Evropu. V některých vypjatých obdobích bojovalo císařské Španělsko na třech frontách současně a proti nepřítelům, kteří si vědomě pomáhali, když ne vojensky, tak diplomaticky a obchodně.³² Vyjádřeno tehdejším příměrem, představovalo Španělsko obrovského medvěda v jámě: mnohem silnějšího než všichni psi, kteří na něho doráželi, ale neschopného zničit všechny své protivníky naráz a postupně v tomto zápasu vyčerpávaného.

Ale jak měli Habsburkové uniknout z tohoto bludného kruhu? Historikové poukazovali na chronické plýtvání energií a tvrdili, že Karel V. a jeho následovníci měli formulovat jasné pořadí obranných priorit.³³ Pak by se mohlo ukázat, že některá území jsou postradatelná. Ale která?

Ve zpětném pohledu lze tvrdit, že rakouští Habsburkové, a především Ferdinand II., mohli být moudřejší a neměli se pouštět do bojů proti reformaci v severním Německu, neboť to přinášelo těžké ztráty a nepatrný zisk. Ale i tak by císař musel vydržovat v Německu dosti značnou armádu, aby čelil partikularismu jednotlivých knížat, francouzským intrikám a švédským ambicím. O zesílení habsburské vojenské síly nemohla být také řeč, když Turci stáli v Uhrách, jenom asi 250 kilometrů od Vídně. Co se španělských Habsburků týče, nebyli ochotni připustit, aby jejich rakouští bratřenci byli nuceni k ústupkům ve prospěch Francouzů, luteránů a Turků, protože by to mohlo ovlivnit jejich vlastní postavení v Evropě. To však zřejmě neplatilo obráceně. Jakmile se Karel V. v roce 1556 odebral do ústraní, rakouské císařství se zpravidla necítilo vázáno potřebou pomoci Madridu v jeho pozdějších válkách v západní Evropě a v zámoří, ale Španělsko, které si bylo vědomo výše sázky, se k císařství vázalo *cítilo*.³⁴ Dlouhodobé důsledky takového rozdílného vnímání závazků jsou zajímavé. Zhroucení evropských cílů španělských Habsburků v polovině sedmnáctého století jasně souviselo s jeho vnitřními problémy a relativním ekonomickým úpadkem. Protože se ve všech ohledech nadměrně přepínalo, bylo nyní k smrti vyčerpáno. Avšak rakouští Habsburkové, ačkoliv se jim nepodařilo zvítězit nad protestanty v Německu, dosáhli v dynastických zemích (Rakousko, Čechy i Jinde) skutečné *konsolidace* moci – a to do té míry, že se z této ob-

rovske územní základny a s později vybudovanou profesionální stárou armádou³⁵ mohlo habsburské impérium v posledních deseti letech sedmnáctého století znovu vynořit jako evropská velmoc, právě když Španělsko procházelo údobím stále hlubšího úpadku.³⁶ Za těchto okolností však rakouské zotavení madridské státníky sotva potěšilo a cítili, že si musí hledat spojence jinde.

Není těžké pochopit, proč byly državy v Novém světě pro Španělsko životně důležitou záležitostí. Po více než jedno století poskytovaly pravidelný doplněk k španělskému bohatství i k jeho vojenské síle, a bez něj by habsburské úsilí nebylo tak výrazné. I v dobách, kdy anglické a holandské útoky na španělsko-portugalskou koloniální říši vyžadovaly neustále rostoucí výdaje na loďstvo a zámořská opevnění, byly přímé i nepřímé zisky španělské koruny z těchto teritorií stále značné. Vzdát se takových výhod bylo nemyslitelné.

Tak zůstávají na pováženou habsburské državy v Itálii a ve Flandrech. Z nich by bylo méně vhodné opustit Itálii. V první polovině šestnáctého století zde chtěli Francouzi vyplnit velmocenské vakuum a užívat bohatství Itálie pro své vlastní účely – a ke škodě Habsburků. V druhé polovině stejného století byla Itálie doslova předsunutou baštou španělské obrany tváří v tvář západní osmanské expanzi. Ponecháme-li stranou, jakou ránu španělské prestiži a křesťanství – což spolu těsně souviselo – by zasadil turecký útok na Sicílii, Neapol a Řím, pak by ztráta této bašty byla těžkou strategickou porážkou. Španělsko by muselo vydávat více a více peněz na pobřežní opevnění a flotily galér, což už stejně pohlcovalo podstatnou část rozpočtu na zbrojení v prvních letech vlády Filipa II. Z vojenského hlediska bylo účelné vázat stávající síly na aktivní obranu centrálního Středomoří, a tak udržet tureckého nepřítele v patřičné vzdálenosti. Další výhodou bylo, že na financování těchto operací se podílely habsburské državy v Itálii, papežský stolec a příležitostně i Benátky. Vyklizení takového postu by nepřineslo žádné výhody a mohlo by přivodit mnohá rizika.

Když vyloučíme Itálii, bylo Nizozemí jedinou oblastí, jejíž ztrátu by mohli Habsburkové oželeť. Konec konců náklady na flanderskou armádu v „osmdesátileté válce“ proti Holanďanům byly díky složitému terénu a důmyslným opevněním³⁷ horentní a vysoce přesahovaly náklady na kterékoli jiné frontě. Dokonce na samém vrcholu třicetileté války se na flanderské posádky vydávalo pětkrát až šestkrát více než na vojska v Německu. „Válka v Holandsku,“ jak po-

znamenal jeden španělský rada, „tuto monarchii dočista zruinuje.“ Španělsko v období 1566 až 1654 opravdu odvedlo do vojenské pokladny v Nizozemí přinejmenším 218 000 000 dukátů, což bylo mnohem víc než celková suma (121 000 000 dukátů) královských příjmů z obou Amerik.³⁸ Vojensky se daly Flandry hájit mnohem hůře. Mořským trasám věnovali často pozornost Francouzi, Angličané a Holanďané, což nejnázorněji předvedl holandský admirál Tromp, když v roce 1639 zničil španělské loďstvo s vojenskými posilami na palubě. Ale i na „španělské cestě“ z Lombardie švýcarskými údolími nebo Savojskem a Franche-Comté podél východofrancouzských hranic k dolnímu Rýnu bylo mnoho velice zrádných míst.³⁹ Stálo opravdu za to pokoušet se zkrotit pár milionů vzpurných Nizozemců na samém konci mnoha dopravních cest a ještě za takovou horentní cenu? Proč nenechat rebely, jak jedovatě prohlašovali poslanci daněmi přetížených kastilských kortesů, shnit v jejich kacírství? Postihl by je trest boží a Španělé by nemuseli déle snášet takové břemeno.⁴⁰

Důvody hovořící proti vyklizení této scény by ty, kteří si stěžovali na plýtvání prostředky, nepřesvědčily, ale přesto měly jisté opodstatnění. Za prvé kdyby se Španělsko zreklo Flander, připadly by buďto Francii, nebo Spojeným provinciím, a tak by posílily moc a prestiž jednoho ze zapřísáhlých habsburských nepřátel, což přesně byla myšlenka odpuzující hybatele španělské politiky, pro které „reputace“ znamenala téměř všechno. Za druhé zde byl důvod podporovaný Filipem IV. a jeho rádci. Ti se domnívali, že konfrontace v této oblasti přinejmenším odláká nepřátelské síly z mnohem citlivějších míst: „Ačkoli válka, kterou vedeme v Nizozemí, vyčerpává naše finance a uvádí nás do dluhů, obrací také naše nepřátele do těchto konců, a je jisté, že kdybychom tak nečinili, mohli bychom mít válku ve Španělsku nebo jinde nablízku.“⁴¹ A konečně zde byla „teorie domina“, která tvrdila, že pokud bude ztraceno Holandsko, potká stejný osud Habsburky v Německu, menší državy jako Franche-Comté a možná dokonce Itálii. Toto byly samozřejmě hypotetické argumenty, ale je zajímavé, že jak státníci v Madridu, tak velitelé jejich armád v Bruselu si uvědomovali provázaný strategický celek, který by byl otřesen, jakmile by padla jedna jeho část:

První a největší nebezpečí [tato úvaha pochází z kritického roku 1635] jsou ta, která ohrožují Lombardii, Nizozemí a Ně-

mecko. Porážka v kterékoli z těchto tří zemí by byla pro tuto monarchii osudnou, a to do té míry, že porážka v těchto částech by byla tou největší porážkou, a zbytek monarchie by se zhroutil, neboť Německo by bylo následováno Itálií a pak Nizozemím, a Nizozemí by bylo následováno Amerikou. Po Lombardii by přišla na řadu Neapol a Sicílie, aniž by bylo možno jakkoli tomu zabránit.⁴²

Podle takové logiky se španělská koruna zavázala, že povede rozsáhlou opotřebovací válku tak dlouho, dokud nedobude vítězství nebo se nedomůže kompromisního míru či dokud se celý systém sám nevyčerpá.

Z toho je snad dostatečně zřejmé, že samotné náklady na nepřetržitou válku a rozhodnutí nepustit žádnou ze čtyř hlavních front musely každopádně poškodit španělské imperiální ambice. Také určitá svědectví napovídají, že existovala i třetí příčina: že totiž španělská vláda především nedokázala účinně mobilizovat vlastní zdroje a jednáním, které hraničilo s ekonomickou hloupostí, sama podkopávala svoji vlastní moc.

Ačkoli cizinci nezřídka považovali impérium Karla V. nebo Filipa II. za monolitické a disciplinované, jednalo se ve skutečnosti o spoustu území, z nichž každé mělo vlastní privilegia a bylo hrdé na své odlišnosti.⁴³ Ústřední vláda (kromě legislatury nebo soudnictví) v podstatě neexistovala a jediným skutečným pojátkem byl monarcha sám. Nepřítomnost takových institucí, které by podněcovaly smysl pro jednotu, a skutečnost, že vládce nemohl nikdy navštívit všechny své země, znesnadňovaly králi situaci, když chtěl v jedné části své říše zvýšit daně, aby mohl v jiné bojovat. Daňový poplatník ze Sicílie a Neapole by ochotně přispěl na výstavbu loďstva, které bude bojovat proti Turkům, ale těžce se vyrovnával s představou, že by měl financovat španělskou válku v Nizozemí; Portugalci viděli jako smysluplné podporovat obranu Nového světa, ale nesdíleli nadšení pro německé války. Tento silný lokální patriotismus byl jednou z příčin žárlivé obrany vlastních fiskálních práv a také se v ní zrcadlil. Například v letech 1516 a 1517 vzdorovaly sicilské stavy raným habsburským pokusům o zvýšení daní a povstaly v těchto letech proti španělskému místokráli. Bylo vysoce nepravděpodobné, že by chudá, neuspořádaná Sicílie, která měla vlastní parlament, mohla nějak výrazně přispět na obranu obecných habsburských zájmů.⁴⁴ V království neapolském a v ne-

dávno nabytém Milánu nenarazili španělští výběrci daní, po kterých Madrid požadoval, aby získávali další finanční prostředky, na tolik legislativních překážek. Tak sice obě državy mohly za vlády Karla V. poskytovat značnou finanční pomoc, ale ve skutečnosti boj o udržení Milána a války proti Turkům způsobily, že tok peněz býval zpravidla opačný. Aby si Španělsko udrželo svoji středomořskou „baštu“, muselo do Itálie posílat miliony dukátů jako přídavek k oněm již zde získaným. Během třicetileté války se tok peněz zase obrátil a italské daně pomáhaly zaplatit války v Německu a v Nizozemí; vezmeme-li však v potaz celé období 1519–1659, je málo pravděpodobné, že by italské habsburské državy dávaly do společné pokladny více, než si z ní na vlastní obranu odebíraly.⁴⁵

Nizozemí pochopitelně začalo odčerpávat z celkových císařských důchodů ještě větší sumy. Na počátku vlády Karla V. odváděly generální stavy na daních stále větší částky, ačkoli se vždycky handrkovaly o jejich množství a trvaly na uznání svých privilegií. V pozdních letech císařova života se zloba, vyvolaná častými mimořádnými daněmi, které byly vymáhány na války v Itálii a Německu, mísila s náboženskými rozpory a obtížemi v obchodě, což nakonec vedlo k masovému odporu proti španělské vládě. V roce 1565 dosáhl nizozemský státní dluh 10 000 000 florinů a jeho splátky plus výdaje na běžnou správu přesáhly příjmy, takže bylo na Španělech, aby tento deficit vyrovnali.⁴⁶ Když po dalším desetiletí ústrků ze strany Madridu přerostla místní nespokojenost do otevřené revolty, začalo Nizozemí nebyvalou měrou odsávat císařské prostředky, neboť nejméně 65 000 mužů flanderské armády spotřebovávalo po dlouhá desetiletí čtvrtinu veškerých španělských vládních výdajů.

Ale k nejkatastrofálnějšímu selhání v mobilizaci zdrojů došlo v samotném Španělsku, kde byla ve skutečnosti fiskální práva koruny velice omezená. Tři součásti aragonského království (Aragonie, Katalánie a Valencie) měly vlastní zákony a daňové systémy, které jim skýtaly zcela mimořádnou autonomii. A tak byly jediným zaručeným zdrojem vladařových příjmů výnosy z královského majetku. Jiné peníze byly poskytovány zřídka a velice neochotně. Když se například takový zoufalý vladař jako Filip IV. v roce 1640 pokusil přinutit Katalánii, aby sama vydržovala vojenské oddíly, které sem vyslal na ochranu španělské hranice, dokázal pouze vyprovokovat zdlouhavou a slavnou vzpouru. Portugalsko, třebaže bylo od roku 1580 do povstání v roce 1640 okupovanou zemí, mělo

ve fiskálních záležitostech naprostou svobodu a na obecné habsburské potřeby nepřispívalo vůbec. Tak zůstala Kastilie opravdovou „dojnu krávy“ španělského daňového systému, ačkoli i zde mu vzdorovaly baskické provincie. Venkovská šlechta, která měla v kastilských kortesech silné zastoupení, zpravidla ochotně hlasovala pro daně, od kterých byla sama osvobozena. A takové daně, jako byla *alcabala* (desetiprocentní daň z obratu), a celní poplatky, které byly řádnými příjmy, spolu se *servicios* (poplatky povolované kortesy), *millones* (daň z potravin, kterou také povolovaly kortesy) a různými církevními poplatky, jež tvořily hlavní mimořádné příjmy, poškozovaly řemesla, směnu zboží, vedly k stále větší chudobě a nespokojenosti a přispívaly k vyliďňování země (cestou emigrace).⁴⁷

Dříve než došlo k přílivu amerického stříbra, který přinášel španělské koruně další bohaté příjmy (zhruba od šedesátých let šestnáctého století do konce třicátých let sedmnáctého století), spočívalo financování akcí habsburské válečné mašinerie především na bedrech kastilských rolníků a kupců. Ale i v době, kdy byly královské příjmy z Nového světa největší, tvořily pouze jednu čtvrtinu až jednu třetinu částky, získané od 6 000 000 obyvatel Kastilie. Jelikož daňové břemeno nebylo ani v tomto království a už vůbec ne v celku habsburského teritoria rozloženo rovnoměrněji, představovala tato země skutečně nedostatečnou základnu pro krytí rostoucích vojenských výdajů oné doby.

Tuto nesrovnalost jednoznačně potvrzují zpětné ekonomické výzkumy, zabývající se vykořisťováním kastilských daňových poplatníků.⁴⁸ Sociální étos království nebyl obchodu nikdy příliš nakloněn, ale počátkem šestnáctého století země relativně prosperovala, mohla se chlubit rostoucí populací a některými významnými výrobními odvětvími. Avšak nástup protireformace a množství habsburských válek podpořily náboženské a vojenské složky španělské společnosti na úkor obchodu. Veškeré ekonomické stimuly, existující v této společnosti, napovídaly, že je rozumné získat církevní obroč nebo koupit nižší šlechtický titul. V zemi byl chronický nedostatek zručných řemeslníků – například ve výrobě zbraní – a cechy se bránily pohyblivosti pracovních sil a přijímání nových výrobních metod.⁴⁹ Dokonce rozvoj zemědělství byl bržděn privilegiem Mesty, pověstného cechu majitelů ovcí, jejichž stáda se mohla pást prakticky po celém království, takže když v první polovině šestnáctého století vzrůstala španělská populace, muselo se

stále ve větší míře dovážet obilí. Protože Mesta odváděla poplatky za práva pastvy do královské pokladny a zrušení této praxe by narazilo na odpor nejmocnějších přívrženců koruny, nebyla naděje na nápravu systému. A navíc až na několik významných výjimek – např. obchodníků s vlnou, finančníka Simona Ruize, oblastí kolem Sevilly – byla kastilská ekonomika jako taková silně závislá na dovozu cizího zboží a na službách cizinců, především janovských, portugalských a vlámských podnikatelů. Závisela také na Holanďanech, a to dokonce i během nepřátelství. „V roce 1640 byly tři čtvrtiny zboží dopraveny do španělských přístavů na holandských lodích“⁵⁰ – ku prospěchu úhlavního nepřítele státu. Tak nepřekvapí, že Španělsko trpělo trvalou obchodní nerovnováhou, kterou se dařilo vyrovnávat jedině reexportem amerického zlata a stříbra.

Horentní náklady sto čtyřiceti válečných let tak nesla společnost, která byla pro takovou zátěž špatně ekonomicky vybavena. Protože habsburští vládcové nedokázali účinnějším způsobem zvyšovat své příjmy, uchýlovali se k různým nouzovým opatřením, která byla sice krátkodobě výhodná, ale z dlouhodobé perspektivy byla pro blahobyt země katastrofální. Stále se nejrůznějšími způsoby zvyšovalo daňové břemeno, ale zřídka kdy dopadalo na bedra těch, kteří by je snášeli nejsnáze, a pokaždé vedlo k poškození obchodu. Vláda, která zoufale sháněla hotové peníze, prodávala různá privilegia, monopoly a čestné tituly. Došlo na primitivní deficitní finanční politiku, jednak formou vysokých půjček od bankéřů, kde se ručilo budoucími kastilskými daněmi nebo americkými poklady, jednak prodejem vládních úrokových dluhopisů (*juros*), vynášejících ten kapitál, který by jinak mohl být investován do obchodu a výroby. Deficitní vládní politika se vyznačovala bezkonceptností, nebrala ohled na rozumná omezení a byla prováděna bez kontroly, kterou by zřejmě mohla vykonávat centrální banka. V pozdějších obdobích vlády Karla V. byly státní příjmy dokonce obstateny na léta dopředu, takže v roce 1543 šlo šedesát pět procent řádných příjmů na placení úroků za vydané *juros*. Čím více se vytrácely „řádné“ příjmy koruny, tím intenzivnější byla shánka po příjmech mimořádných a nových daních. Hodnota stříbrné mince byla například opakovaně snižována měděnými *vellony*. Čas od času vláda prostě zabavila došlé americké stříbro určené soukromým osobám a přinutila je přijmout jako náhradu *juros*. Jindy, jak už bylo zmíněno dříve, nebyli španělští králové schopni splácet úrokové sazby a vyhlásili dočasný bankrot. Pokud takové akce nevedly

rovnou ke krachu samotných finančních domů, nepochybně snižovaly budoucí důvěryhodnost Madridu ohledně úvěrů.

Pokud snad některé z ran, které v těchto letech zasáhly kastilskou ekonomiku, nebyly zaviněny lidským faktorem, dokázala lidská hloupost jejich dopad na společnost ještě zvětšit. Morové epidemie, které způsobily na počátku sedmnáctého století vylidnění spousty venkovských oblastí, byly naprosto nevyzpytatelné a přidružovaly se k ostatním ranám – vyděračským rentám, aktivitám Mesty, vojenské službě – které už tak těžce dopadaly na zemědělství. Příliv amerického stříbra působil ekonomické problémy (především cenovou inflaci), se kterými si nedokázala poradit žádná tehdejší společnost, ale vzhledem ke španělským poměrům poškozovaly tyto hospodářské obtíže produktivní třídy mnohem více než neproduktivní, stříbro rychle mizelo ze Sevilly do rukou cizích bankéřů a vojenských dodavatelů a koruna nakládala se zámořskými zdroji bohatství způsobem, který měnu poškozoval, místo aby je využila pro tvorbu „zdravých financí“. Říkávalo se, že Španělsku je příliv drahých kovů z Ameriky stejně platný jako voda na střeše: steče dolů a je pryč.

Nejdůležitější příčinou španělského úpadku však byla skutečnost, že nebyl rozpoznán význam trvalé ekonomické podpory rozsáhlé vojenské mašinerie. Znovu a znovu byla přijímána chybná opatření. Vyhnání židů a později morisků, přerušování kontaktů s cizími univerzitami, rozhodnutí vlády, že se biskajské loděnice mají soustředit na výstavbu větších válečných lodí a téměř vyloučit menší, mnohem užitečnější obchodní plavidla, prodej monopolů, které omezovaly obchod, přílišné zdanění exportované vlny, jež způsobilo, že nebyla schopná konkurovat na cizích trzích, *vnitřní* celní bariéry mezi různými španělskými královstvími, které poškozovaly obchod a zvyšovaly ceny, jsou jen některými ze špatně uvážených rozhodnutí, jež v dlouhodobé perspektivě vážně poškodila schopnost Španělska obstát v náročné vojenské roli, kterou si samo přidělilo v evropských (a mimoevropských) záležitostech. Ačkoli se úpadek španělské moci neprojevil ve své úplnosti až do čtyřicátých let sedmnáctého století, jeho příčiny existovaly už dlouhá desetiletí předtím.

Mezinárodní srovnání

Musíme však zdůraznit, že tento habsburský nezdár byl *relativní*. Kdybychom naše líčení uzavřeli, aniž bychom se zabývali zkoumáním zkušeností ostatních evropských mocností, byla by tato analýza neúplná. Válka, jak tvrdil jistý historik, „byla nejnáročnější zkouškou, které byl stát v šestnáctém století vystaven“.⁵¹ Změny ve vojenských technikách, které umožnily ohromné zvětšení armád, a téměř souběžně probíhající proměny rozsáhlého námořního konfliktu nesmírně zatěžovaly organizované společnosti západní Evropy. Každý válčící stát se musel naučit, jak vytvořit odpovídající administrativní strukturu, která si poradí s „vojenskou revolucí“, přičemž stejně důležité bylo objevit nové způsoby placení strmě rostoucích válečných nákladů. Tlak, kterému byli vystaveni habsburští vladaři a jejich poddaní, byl naprosto mimořádný, neboť počet let, po která bojovaly jejich armády, byl zcela ojedinělý. Ale jak ukazuje tabulka 1, byla tendence vlastnit a financovat mohutnější vojenské síly společná všem státům, z nichž mnohé zřejmě vlastnily daleko menší prostředky než císařské Španělsko. Jak v této zkoušce obstály?

Tabulka 1: Zvětšování početního stavu armád v období 1470–1660⁵²

Období	Španělsko	Spojené provincie	Francie	Anglie	Švédsko
1470–1480	20 000		40 000	25 000	
1550–1560	150 000		50 000	20 000	
1590–1600	200 000	20 000	80 000	30 000	15 000
1630–1640	300 000	50 000	150 000		45 000
1650–1660	100 000		100 000	70 000	70 000

V tomto stručném přehledu chybí osmanská říše, jeden z nejzavilejších a nejobávanějších nepřátel Habsburků, a to především proto, že o jejích slabých a silných stránkách už byla řeč v minulé kapitole. Přesto je třeba si připomenout, že mnohé problémy a nedostatky, se kterými museli zápasit turečtí úředníci – nadměrné strategické rozpětí, neschopnost účinně využívat vlastní zdroje, potlačování obchodních aktivit v zájmu zachování náboženské ortodoxie nebo vojenské prestiže – jsou zřejmě obdobné těm, které

ztrpčovaly život Filipa II. a jeho nástupců. Rovněž je vynecháno Rusko a Prusko, neboť jejich velmocenská éra v evropské politice ještě nenastala, a také polsko-litevský stát, který navzdory územní velikosti byl příliš znevýhodněn etnickou růzností a feudálními pouty (nevolnictví, zaostalá ekonomika, volební monarchie, „aristokratická anarchie, která se stala symbolem politické hlouposti“⁵³), než aby se mohl vydat cestou, směřující k modernímu národnímu státu. Naproti tomu země, kterými se zde budeme zabývat, jsou jednak „novými monarchiemi“ jako Francie, Anglie, Švédsko, anebo „buržoazní republikou“ jako Spojené provincie.

Protože to byla Francie, která nakonec nahradila Španělsko na postu nejsilnější vojenské mocnosti, je pochopitelné, že se historikové zabývají mnoha jejími přednostmi. Bylo by však chybou předjímat období francouzské hegemonie, protože po většinu období, zahrnutého do této kapitoly, se Francie jevila jako nesrovnatelně slabší než její jižní soused – a také takovou byla. V několika desetiletích po stoleté válce probíhala konsolidace korunních území vzhledem k Anglii, Burgundsku a Bretani, uplatňovalo se zvykové právo vybírání přímých daní (převším *taille* neboli daně z hlavy), což se však netýkalo Spojených provincií, stálé správní činnosti se věnovali nově ustanovení ministři a existovala „královská“ armáda s mocným dělostřelectvem, takže se zdálo, že se Francie stala úspěšnou, jednotnou monarchií postfeudálního období.⁵⁴ Ale brzy vyšla najevo skutečná křehkost této struktury. Italské války, krom toho že opakovaně ukazovaly, jak jepičí a katastrofální byly francouzské pokusy získat vliv na Apeninském poloostrově (i navzdory spojenectví s Benátkami nebo s Turky), byly velice nákladné. V osudovém roce 1557 musela ohlásit bankrot nejenom habsburská, ale také francouzská koruna. Už dlouho před tímto krachem a navzdory veškerým zvýšením *taille*, nepřímých daní, jako byla *gabelle*, a cel si musela francouzská monarchie půjčovat od finančníků obrovské částky s vysokou úrokovou mírou (deset až patnáct procent) a uchýlovat se k pochybným praktikám, např. k prodeji úřadů. Co však bylo horší, že se ve Francii v daleko větší míře než ve Španělsku nebo Anglii prolínala náboženská revnivost s ambicemi mocných a vznešených rodů, což vedlo k dlouhé krvavé občanské válce. Francii, která byla daleka toho stát se rozhodující silou v mezinárodní politice, po roce 1560 hrozilo, že se stane novým

evropským bojištěm, snad navždy rozdělena náboženskými hranicemi, podobně jako Nizozemí a Německo.⁵⁵

Až když na francouzský trůn pod jménem Jindřich IV. (1589–1610) nastoupil Jindřich Navarrský, který se v domácí politice klonil ke kompromisům a v zahraničí podnikal vojenské akce proti Španělsku, se poměry zlepšily. Mír uzavřený s Madridem v roce 1598 měl velký význam pro uznání Francie jako nezávislé mocnosti. Ale byla to země krutě oslabená občanskou válkou, lupičstvím, vysokými cenami, rozvráceným obchodem a zemědělstvím a její fiskální systém byl v troskách. V roce 1596 činil státní dluh téměř 300 000 000 livrů a čtyři pětiny z celkového příjmu 31 000 000 livrů z onoho roku byly ihned přerozděleny a postoupeny.⁵⁶ Proto se Francie zotavovala tak dlouhou dobu. Přesto byly její přírodní zdroje poměrně značné. S populací kolem 16 000 000 byla dvakrát lidnatější než Španělsko a čtyřikrát než Anglie. Přestože co se rozvoje měst, obchodu a financí týče, zřejmě nebyla tak vyspělá jako Holandsko, severní Itálie a londýnská oblast, její zemědělství bylo rozmanité a prosperující a země se za normálních okolností těšila zemědělskému přebytku. Toto skryté francouzské bohatství se plně projevilo počátkem sedmnáctého století, kdy Sully, mocný ministr Jindřicha IV., řídil ekonomiku a státní finance. Kromě *paulette* (což byl prodej dědičných úřadů a daň z nich) nezavedl Sully žádná nová fiskální opatření, ale zrekonstruoval celou soustavu výběru daní, tisícům osob zrušil jejich nelegálně získaná daňová osvobození, ozdravil korunní statky a příjmy a nově projednal úrokové míry státního dluhu. Během několika let po roce 1600 dosáhl vyrovnaného státního rozpočtu. Navíc Sully předešel ministra Ludvíka XIV. Colberta tím, že se pokoušel nejrůznějším způsobem podporovat průmysl a zemědělství. Zredukoval *taille*, stavěl mosty, silnice a kanály, aby napomohl dopravě zboží, podporoval výrobu látek, zakládal královské faktorie na výrobu luxusního zboží, které mělo nahradit dovážené předměty, a tak dále. Ne všechna z těchto opatření splnila očekávání, ale rozdíl oproti Španělsku Filipa III. byl markantní.⁵⁷

Je otázkou, zda by tato obnova země pokračovala, kdyby nebyl Jindřich IV. v roce 1610 zavražděn. Bylo jasné, že žádná z „nových monarchií“ nemůže správně fungovat bez náležitého vedení. V období mezi smrtí Jindřicha IV. a konsolidací královské moci kardinálem Richelieu v třicátých letech sedmnáctého

století došlo v důsledku vnitropolitických událostí, nespokojenosti hugenotů a sklonu vysoké šlechty k intrikám k novému oslabení mocenského postavení země v Evropě. Když Francie nakonec otevřeně vstoupila do třicetileté války, nebyla, jak si ji navykli někteří historikové popisovat, sjednocenou a zdravou mocností, ale zemí stále trpící spoustou starých neduhů. Ustavičné pletichaření aristokracie bylo neobyčejně silné a svého vrcholu dosáhlo právě v období 1648–1653. Povstání rolníků, nezaměstnaných městských dělníků a hugenotů i obstrukce provinčních úředníků narušovaly správné fungování vlády. Ekonomika, postižená celkovým úbytkem obyvatelstva, drsnějším klimatem, snížením zemědělské výroby a častějším výskytem moru, který zřejmě postihl v oné době valnou část Evropy,⁵⁸ by si sotva mohla dovolit financovat velkou válku.

Proto byly počínaje rokem 1635 nejrůznějšími způsoby zvyšovány francouzské daně: stále více se rozmáhal prodej úřadů a *taille*, která byla v minulých letech snížena, stoupla natolik, že její roční výnos se v roce 1643 zdvojnásobil. Ale ani to nestačilo pokrýt náklady na válku s Habsburky, které zahrnovaly jak vydržování armády o síle 150 000 mužů, tak půjčky spojencům. V roce 1643, kdy Francie slavně zvítězila nad Španělskem u Rocroi, převyšovaly státní výdaje příjmy skoro dvojnásobně, a nástupce kardinála Richelieu Mazarin se omezil na stále zoufalejší prodej státních úřadů a ještě přísnější kontrolu *taille*, což byla dvě velice nepopulární opatření. Nebylo proto náhodou, že povstání z roku 1648 začalo sabotováním Mazarinových nových fiskálních opatření a že tento neklid rychle vedl ke ztrátě prestiže vlády a k neochotnému vyhlášení bankrotu.⁵⁹

A tak po jedenáct let francouzsko-španělských bojů, které následovaly po vestfálském míru v roce 1648, připomínali oba válečníci do sebe zaklíněné, punčem opité boxery ve stavu blízkém vyčerpání, kdy se snaží jeden druhého vyřídít. Každého z nich postihly domácí vzpoury, rozmáhající se chudoba a odpor obyvatel vůči válce a oba stáli na pokraji finančního zhroucení. Byla sice pravda, že pod generály jako d'Enghien a Turenne a s vojenskými reformátory jako Le Tellier se francouzská armáda pomalu stávala nejsilnější v Evropě, zato její námořní moc, budovaná za kardinála Richelieu, rychle upadala.⁶⁰ Navíc zemi stále chyběla pevná ekonomická základna. Proto měla Francie velké štěstí, že se Anglie, která za Cromwella obnovila svoji námořní

a vojenskou moc, rozhodla vstoupit do konfliktu, a tak konečně vychýlit rovnováhu sil v neprospěch vyčerpaného Španělska. Následující pyrenejský mír nebyl ani tak uznáním velikosti Francie jako relativního úpadku jeho nadměrně vojensky rozmáhlého jižního souseda, který bojoval s obdivuhodnou houževnatostí.⁶¹

Jinými slovy, každá z evropských mocností oplývala směsicí slabých a silných stránek a snažila se zabránit tomu, aby její slabosti převážily. To samozřejmě platilo i o „okrajových“ mocnostech na západě a severu čili o Anglii a Švédsku, jejichž vstupy do války v různých vypjatých okamžicích napomohly zastavit habsburské ambice. Z toho ovšem rozhodně neplyne, že by například Anglie ve zmíněných sto čtyřiceti letech byla konsolidovaná a dobře připravená na kontinentální konflikt. Obnovy anglické moci po válkách růží bylo dosaženo koncentrací Jindřicha VII. na domácí stabilitu a jeho finanční opatrností, alespoň v době po míru s Francií uzavřeném v roce 1492. Tím, že se mu podařilo snížit vlastní vydání, splatit dluhy a povzbudit obchod s vlnou, rybolov a obchodování vůbec, poskytl tento první Tudorovec zemi, vyčerpané občanskou válkou a nepokoji, tolik potřebnou dobu oddechu. Přirozená výkonnost zemědělství, kvetoucí obchod s látkami s Nizozemím, rostoucí využívání bohatých pobřežních lovišť a celkové oživení pobřežního obchodu vykonaly své. V oblasti státních financí se podařilo nastolit zdravou rovnováhu, neboť král získal zpátky korunní statky a zabavil ty, které patřily rebelům a dalším uchazečům o trůn, a vydělával na clech ze vzrůstajícího se obchodu a ziscích z Hvězdicové komory (Star Chamber) a ostatních soudních dvorů.⁶²

Ale politická a fiskální stabilita se ještě nemusí rovnat síle. Ve srovnání s mnohem početnějším obyvatelstvem Francie a Španělska neznamenal tři až čtyři miliony obyvatel Anglie a Walesu příliš. Zemské finanční instituce a obchodní infrastruktura byly ve srovnání s italskými, jihoněmeckými a nizozemskými primitivní, ačkoliv během „století Tudorovců“ došlo k významnému růstu výroby.⁶³ Na vojenském poli však byla propast mnohem širší. Jakmile si Jindřich VII. zabezpečil trůn, rozpustil valnou část vlastní armády a zakázal (s několika málo výjimkami) soukromé armády velkých šlechticů; v tomto období v Anglii kromě královské tělesné stráže a posádek v pevnostech neexistovala stálá armáda,

a to v době, kdy francouzsko-habsburské války v Itálii změnilly charakter a rozměry vojenských konfliktů. Stejně tak byly vojenské síly za prvních Tudorovců stále ještě vybaveny tradičními zbraněmi (dlouhý luk, halapartna) a organizovány tradičním způsobem (hrabská domobrana, dobrovolnické „družiny“ apod.). Tato zaostalost však nebránila jeho nástupci Jindřichu VIII. v tažení proti Skotům a dokonce ani v intervencích do Francie v letech 1513 a 1522–1523, neboť anglický král si mohl z Německa najmout velké množství „moderních“ oddílů – kopiníků, arkebuzníků a těžké kavalerie.⁶⁴

Tyto počáteční anglické operace ve Francii ani dvě pozdější invaze v letech 1528 a 1544 sice neskončily vojenskou katastrofou – a naopak často přinutily francouzského vládců, aby se ze svízelných anglických nájezdů vykoupil – měly však nepochybně strašlivé finanční důsledky. Tak například z veškerých výdajů státní pokladny o celkové výši 700 000 liber v roce 1513 bylo 632 000 přiděleno na platy vojáků, dělostřelectvo, válečné lodi a ostatní vojenské výdaje.* Tak byly rezervy nashromážděné Jindřichem VII. jeho ctižádostivým dědicem rychle spotřebovány a první ministr Jindřicha VIII. Wolsey vyvolal lavinu nespokojenosti, když se snažil získávat peníze nucenými půjčkami, „dobrovolnými dary“ a dalšími svévolnými prostředky. Teprve když Thomas Cromwell zabavil ve třicátých letech šestnáctého století církevní statky, se finanční situace zlepšila. Anglická reformace tak fakticky zdvojnásobila královské příjmy a umožnila rozsáhlé výdaje na obranné vojenské projekty – na pevnosti podél pobřeží kanálu La Manche a podél skotské hranice, na nové a silné válečné lodě pro královské loďstvo, na potlačení vzpour v Irsku. Ale nešťastné a pošetilé války proti Francii a Skotsku ve čtyřicátých letech šestnáctého století stály nevídanou sumu 2 135 000 liber, což desetkrát přesahovalo normální příjem koruny. To nutilo královské ministry k nejzoufalejším východiskům z nouze: k prodeji církevního majetku za nízké ceny, zabavování šlechtického majetku pod smyšlenými zá-

* Můj kolega profesor Robert Ashton mě upozornil, že veškeré uváděné údaje, týkající se anglických (a pravděpodobně i ostatních) státních příjmů a výdajů v tomto rozsáhlém období je třeba považovat za *přibližné*, neboť částky, o které byla koruna připravena držitelům úřadů, úplatkářstvím, korupcí a neúčinným účetnictvím, drasticky redukovaly uváděné „výdaje“ na armádu a námořnictvo. Obdobně se k monarchovi dostávala pouze část královských „příjmů“. Proto jsou zde uvedené statistiky spíše orientační než směrodatné.

minkami, opakovanému vymáhání půjček, značnému znehodnocení měny a nakonec k hledání pomoci u Fuggerů a ostatních zahraničních bankéřů.⁶⁵ Urovnání anglických rozporů s Francií v roce 1550 bylo proto vítaným ulehčením pro vládu, která se ocitla před bankrotem.

To všechno nám ukazuje reálná omezení anglické moci v první polovině šestnáctého století. Anglie byla centralizovaným a relativně homogenním státem, což ovšem zdaleka neplatilo o pohraničních oblastech a Irsku, které mohly kdykoli přitáhnout královskou pozornost i prostředky. Především zásluhou Jindřicha VIII. byla země silná v obraně díky několika moderním pevnostem, dělostřelectvu, loděnicím, významné zbrojní výrobě a dobře vybavenému válečnému námořnictvu. Ale z vojenského hlediska zaostávala kvalitou své armády a k vedení rozsáhlé války měla málo financí. Když se v roce 1558 stala královnou Alžběta I., byla natolik bystrá, že tato omezení rozpoznala a sledovala své cíle, aniž kdy limity přestoupila. V nebezpečných letech po roce 1570, kdy vrcholila protireformace a španělské jednotky operovaly v Nizozemí, bylo velice obtížné plnit tento úkol. Protože její země nebyla s to utkat se vojensky s jakoukoli opravdovou evropskou „supervermoci“, snažila se Alžběta udržet nezávislost Anglie diplomatickými prostředky, a když se anglo-španělské vztahy dokonce ještě zhoršily, svolila k tomu, aby se proti Filipu II. vedla na moři „studená válka“, která byla alespoň úsporná a občas i výnosná.⁶⁶ Přes nezbytná vydání spojená se zajištěním skotských a irských končin a s podporou holandských povstalců koncem sedmdesátých let šestnáctého století se královně a jejím ministrům podařilo během prvních pětadvaceti let vlády shromáždit bohaté přebytky, které se později hodily, neboť jakmile padlo v roce 1585 rozhodnutí vyslat do Nizozemí expediční síly pod vedením Leicesterovým, potřebovali naléhavě „válečnou pokladnu“.

Konflikt se Španělskem po roce 1585 kladl na Alžbětinu vládu požadavky strategické i finanční. Při zvažování nejvhodnější anglické strategie naléhali námořní velitelé, jako Hawkins, Raleigh, Drake a další, na královnu, aby prosazovala taktiku narušování španělského stříbrného obchodu, výpadů na nepřátelská území a kolonie a využívání veškerých výhod námořní mocnosti, a tudíž udržovala co nejnižší válečné náklady – což teoreticky vypadalo velice přitažlivě, ale v praxi se často obtížně realizovalo. Ale bylo rov-

něž potřeba vyslat vojenské oddíly do Nizozemí a severní Francie, aby zde pomáhaly v bojích proti španělské armádě. Tato strategie nebyla přijata z důvodu nějaké obzvláštní lásky k holandským povstalcům nebo francouzským protestantům, ale protože – jak tvrdila Alžběta – „jakmile by nastal poslední den Francie, znamenalo by to i předvečer zkázy Anglie“.⁶⁷ Bylo proto životně důležité udržet evropskou rovnováhu, a to i za cenu aktivní intervence. Tento „kontinentální závazek“ trval až do počátku sedmnáctého století, alespoň v osobní rovině, neboť když se expediční síly v roce 1594 slučovaly s armádou Spojených provincií, zůstalo zde hodně anglických vojáků.

Angličané přispěli k vytvoření evropské politické plurality vlastní hřivnou, neboť jednak mařili záměry Filipa II. na zemi, jednak sužovali jeho říši na moři. Ale zátěž spojená s vydržováním osmi tisíc mužů v zahraničí byla nesmírná. V roce 1586 bylo do Holandska posláno celkem přes 100 000 liber, v roce 1587 už 175 000 a každá z částek představovala asi polovinu všech výdajů z oněch let. V roce „Armady“ překročily výdaje na loďstvo 150 000 liber. A tak byly na konci osmdesátých let Alžbětiny roční výdaje asi dva až třikrát vyšší než na jejich počátku. V následující dekádě vydávala koruna každoročně více než 350 000 liber a s operacemi v Irsku přesahovaly státní výdaje v posledních čtyřech letech královny života ročně částku 500 000 liber.⁶⁸ Vláda se zoufale snažila získávat peníze z jiných zdrojů – např. z prodeje korunních statků a monopolů – a nakonec neměla jinou možnost než opakovaně svolávat dolní sněmovnu a žádat o mimořádné půjčky. To, že je anglická vláda dostala (celkem asi 2 000 000 liber) a nemusela vyhlásit bankrot ani přestat platit své oddíly, svědčilo o zkušenosti a prozíravosti vládkyně a jejích rádců. Ale válečná léta byla zkouškou celého systému, prvnímu stuartovskému králi zanechala dluhy a postavila ho i s jeho nástupci do závislého postavení vůči nedůvěřivé dolní sněmovně a obezřetnému londýnskému peněžnímu trhu.⁶⁹

V našem líčení se nebudeme zabývat dramatickým konfliktem mezi korunou a parlamentem, který ovládl anglickou politickou scénu na čtyři desetiletí po roce 1603 a ve kterém hrály finance rozhodující úlohu.⁷⁰ Pošetilé a nepravdivé zásahy anglických sil do velmocenských bojů dvacátých let sedmnáctého století měly přes veškerou jejich nákladnost na samotný průběh třicetileté války jen nepatrný vliv. Obyvatelstvo, obchod, zámořské kolonie i celkové bo-

hatství Anglie v tomto období vzrůstaly, ale bez domácího souladu to samo o sobě nemohlo zajistit pevnou základnu státní moci. A tak hádky o daně, např. o daň na výstavbu loďstva, která mohla teoreticky zvětšit sílu národní armády, brzy rozpoutaly mezi korunou a parlamentem občanskou válku, která po většinu čtyřicátých let sedmnáctého století vyřazovala Anglii z evropské politiky. Když se Anglie znovu objevila na evropské scéně, musela čelit Holanďanům v zuřivé obchodní válce (1652–1654), která měla s všeobecnou evropskou rovnováhou málo společného, ať už byly cíle obou válčících stran jakékoli.

Cromwellova Anglie padesátých let sedmnáctého století však mohla hrát velmocenskou roli mnohem úspěšněji než jakákoliv předchozí vláda. Jeho „nový model armády“, který povstal z občanské války, nakonec zacelil mezeru, která tradičně existovala mezi anglickými vojsky a jejich evropskými protějšky. Armáda byla organizována a vycvičena podle moderních pravidel stanovených Mořicem Nassavským a Gustavem Adolfem, zocelena dlouhotrvajícími boji, disciplinovaná a (zpravidla) řádně placená, a tak mohla ovlivňovat evropskou mocenskou rovnováhu, jak ostatně předvedla, když porazila španělské vojsko v bitvě u Dunes v roce 1658. A navíc Cromwellovo námořnictvo svým vývojem předběhlo dobu. Mělo podporu parlamentu, protože se za občanské války postavilo proti Karlu I., a koncem čtyřicátých let sedmnáctého století prodělávalo svoji renesanci: jeho velikost byla více než zdvojnásobena – z devětatřiceti lodí (1649) na osmdesát (1651), žold a poměry se zlepšily, loděnice a logistická podpora se zdokonalovaly a dolní sněmovna pravidelně schvalovala potřebné finanční prostředky, neboť věřila, že zisk a moc jdou ruku v ruce.⁷¹ To se ukázalo jako správné. V první válce proti Holandsku se námořnictvo střetlo se stejně hroživou silou pod velením Trompa a de Ruytera – kteří nebyli o nic horší než Blake a Monk. Když byla tato síla po roce 1655 napřena proti španělskému impériu, nepřekvapilo, že slavila úspěchy: zabrala Akadii (Nové Skotsko) a po fiasku u Hispanioly i Jamajku, v roce 1656 se zmocnila části španělské flotily se stříbrem a zlatem a v roce 1657 blokovala Cádiz a zničila *flota* u Santa Cruz.

Tyto anglické akce sice konečně narušily mocenskou rovnováhu a přinutily Španělsko, aby v roce 1659 ukončilo válku s Francií, ale úspěchu nebylo dosaženo bez domácích obětí. Výnosný obchod se Španělskem připadl po roce 1655 neutrálnímu

Holandsku a nepřátelští piráti měli bohaté žně na anglických obchodních lodích, plavících se po atlantických a středozezemních trasách. Navíc Anglie vydržovala armádu o síle až 70 000 mužů a rozsáhlé loďstvo, což nebylo levnou záležitostí. Podle jednoho odhadu byly v roce 1657 celkové vládní výdaje 2 878 000 liber, z nichž více než 1 900 000 liber bylo přiděleno armádě a 742 000 liber námořnictvu.⁷² V dosud nevídané míře byly zavedeny a neruvaly vymáhány daně, ale vládě, která vydávala „čtyřikrát víc, než kolik bylo považováno za snesitelné už za vlády Karla I.“ před anglickou revolucí, to ještě pořád bylo málo.⁷³ Dluhy stále narůstaly a vojáci a námořníci byli bez žoldu. Tak v několika málo letech španělské války vzrostla nenávist ke Cromwellově vládě a většina kupectva volala po míru. Nebylo tomu samozřejmě proto, že by se Anglie tímto konfliktem zcela vyčerpala, ačkoliv i k tomu by nepochybně bylo došlo, kdyby se účastnila velmocenských bojů tak dlouho jako Španělsko. Růst anglického domácího a zámořského obchodu plus zisky z kolonií a lodní dopravy začínaly vytvářet pevné ekonomické zázemí, o které se mohla londýnská vláda opřít v případě další války. A protože Anglie – stejně jako Spojené nizozemské provincie – rozvinula výkonnou tržní ekonomiku, dosáhla onoho vzácného úspěchu, že skloubila rostoucí životní úroveň se stoupajícím počtem obyvatel.⁷⁴ Stále zůstávalo důležitým úkolem uchovat náležitou rovnováhu mezi vojenským a námořním úsilím země na jedné straně a růstem národního bohatství na straně druhé, avšak koncem protektorátu se tato rovnováha poněkud vychýlila.

Porovnáme-li růst Anglie se vzestupem druhé „okrajové“ mocnosti, Švédska, objevíme ještě názornější příklad řešení tohoto klíčového státnického úkolu.⁷⁵ V šestnáctém století nevypadala budoucnost tohoto severského království nikterak slibně. Přístup do západní Evropy mu uzavíral Lübeck a (především) Dánsko, na východě bylo vtaženo do celé řady bojů s Ruskem a ustavičně sužováno neshodami s Polskem, a tak mělo spoustu starostí s tím, aby vůbec přežilo. Krutá porážka uštědřená Dány ve válce z let 1611–1613 rozhodně naznačovala, že údělem země bude daleko spíš úpadek než rozmach. Navíc se zmítalo ve vnitřních rozporech, které měly spíše konstituční než náboženský charakter a jejichž důsledkem bylo potvrzení rozsáhlých privilegií šlechty. Ale největší švédskou slabinou byla ekonomická základna. Valnou část jeho

rozsáhlého území zaujímaly arktické pustiny nebo lesy. Roztroušení a převážně soběstační zemědělci tvořili devadesát pět procent celkové populace, čítající asi 900 000 obyvatel, s Finskem pak asi 1 250 000 – což bylo méně, než měly mnohé italské státy. V zemi bylo málo měst a průmyslu poskrovnu, „střední vrstva“ byla sotva patrná a výměna zboží a služeb byla stále hlavní formou směny. A tak když mladý Gustav Adolf nastoupil v roce 1611 na trůn, bylo Švédsko ve vojenském a ekonomickém ohledu pouhým trpaslíkem.

Skutečnosti, že se země rychle vymanila z těchto neslibných poměrů, napomohly dva faktory, jeden vnější a druhý vnitřní. Prvním byli cizí podnikatelé, převážně Holanďané, ale také Němci a Valoni, pro které bylo Švédsko slibnou „nerozvinutou“ zemí, oplývající surovinami, např. stavebním dřívím či železnou a měděnou rudou. Nejvýznamnější z těchto cizích podnikatelů, Louis de Geer, nejenom prodával Švédům hotové výrobky a kupoval od nich surové rudy, ale také časem vybudoval pily, slévárny a manufaktury, poskytoval králi půjčky a vtáhl Švédsko do obchodního „světového systému“, který byl převážně vázán na Amsterdam. Země se brzy stala největším výrobcem železa a mědi v Evropě a tento export jí přinášel cizí měnu, kterou si mohla zaplatit ozbrojené síly. Navíc se Švédsko stalo soběstačným ve zbrojní výrobě, což bylo naprosto ojedinělé, a děkovat za to mohlo opět cizím investicím a odborným znalostem.⁷⁶

Vnitřním faktorem byla známá řada reforem, zahájených Gustavem Adolfem a jeho rádci. Mezi oblasti, které zefektivněly a zproduktivněly, patří soudnictví, finance, daňový systém, ústřední správa řízená kancléřstvím a vzdělávací systém. Šlechta byla od politikaření odváděna do státní služby. Zajištěna byla náboženská snášlivost. Dobře fungovala patrně jak ústřední, tak místní správa. Na těchto pevných základech mohl Gustav vybudovat švédské námořnictvo i ochraňovat pobřeží před nepřáteli dánskými a polskými a zajistit svým vojskům bezpečnou cestu přes Balt. Ale král se především proslavil významnými vojenskými reformami: výstavbou stálé národní armády formou odvodů, výcvikem vojenských oddílů v nových bitevních taktikách, zdokonalením kavalerie a zavedením lehkého mobilního dělostřelectva – a konečně disciplínou a vysokou morálkou, kterou se armáda pod jeho velením vyznačovala. A tak když Gustav v létě roku 1630 vtáhl do severního Německa, aby pomohl protestant-

ské věci, měl pod svým velením zřejmě nejlepší bojovou sílu světa.⁷⁷

Tento pokrok byl nutný, protože rozměry a nákladnost evropského konfliktu daleko přesáhly jakékoli dřívější místní války proti nepřátelům Švédska. Koncem roku 1630 shromáždil Gustav pod svým velením více než 42 000 mužů, o dvanáct měsíců později už množství zdvojnásobil a před osudovou bitvou u Lützenu se jeho síly rozrostly na téměř 150 000. Přestože švédská vojska tvořila *corps d'élite* všech nejdůležitějších bitev a jejich posádky sloužily na strategicky důležitých místech, počet mužů rozhodně nestačil na to, aby vytvořil tak velikou armádu. A tak čtyři pětiny „švédské“ armády o síle 150 000 mužů tvořili cizí žoldnéři – Skotové, Angličané a Němci, kteří si nechávali draze zaplatit. Už boje proti Polsku ve dvacátých letech sedmnáctého století velice zatížily švédskou státní pokladnu, ale hrozilo, že válka v Německu bude mnohem nákladnější. Je však zajímavé, že Švédové dokázali přimět druhé, aby platili. Dobře víme o cizí finanční podpoře, především francouzské, ale ta stačila pokrýt pouze zlomek veškerých nákladů. Skutečným zdrojem bylo samotné Německo: ta knížectví a svobodná města, která patřila mezi spojence, byla požádána o příspěvky na válku, ta, která patřila mezi nepřátele, musela zaplatit výpalné, aby se vyhnula drancování. Kromě toho vymáhala tato ohromná, Švédy ovládaná armáda na územích, kde byla ležením, ubytováním, potravu a píci. Tento systém sice už dříve zdokonalil císařský vojevůdce Valdštejn, který vymáháním „kontribucí“ financoval císařskou armádu více než stotisícovou,⁷⁸ nicméně důležité je, že to nebyli Švédové, kdo platil tuto obrovskou sílu, jež pomáhala vzdorovat Habsburkům od roku 1630 do roku 1648. Přesně v onom měsíci, kdy se sjednával vestfálský mír, drancovala švédská armáda v Čechách a bylo příznačné, že odtáhla až po zaplacení obrovské „kompenzace“.

Švédové sice dosáhli pozoruhodných výkonů, ale ty nevypovídají o skutečném postavení země v Evropě. Strašlivá švédská válečná mašinerie byla do značné míry *parazitická*, v Německu musela armáda drancovat, aby přežila – jinak se vojska bouřila, což Němce poškozovalo ještě více. Je samozřejmé, že si Švédové museli zaplatit svoje námořnictvo, obranu své vlasti a vojáky rozmístěné jinde než v Německu, a podobně jako tomu bylo u všech ostatních států, i zde tyto výdaje vyčerpávaly státní finance, což vedlo k zoufalému prodeji korunních statků a důchodů šlechtě, a tím byly sni-

žovány dlouhodobé příjmy. Třicetiletá válka si také vyžádala těžké oběti na lidských životech a mimořádné daně postihly zejména selský lid. A navíc švédské vojenské úspěchy přinesly spoustu držav na druhé straně Baltu – Estonsko, Livonsko, Brémy a většinu Pomoran – které nesporně přinášely obchodní a finanční zisky, ale náklady na jejich správu v dobách míru nebo na jejich obranu před závistivými nepřáteli v dobách války byly pro švédský stát daleko větším břemenem než rozsáhlé operace v Německu ve třicátých a čtyřicátých letech sedmnáctého století.

Švédsku bylo souzeno, aby zůstalo významnou mocností dokonce i po roce 1648, ale pouze na regionální úrovni. Za Karla X. (1654–1660) a Karla XI. (1660–1697) bylo na baltské scéně nepopiratelně na vrcholu své moci a úspěšně zde čelilo Dánům a vzdorovalo Polsku, Rusku a rostoucí moci Pruska. Obrat k absolutismu za Karla XI. upevnil královské finance, a tak umožnil vydržovat v dobách míru velkou stálou armádu. Tato opatření měla zabránit pomalému švédskému úpadku jako mocnosti první třídy. Profesor Roberts o tom píše:

Celá generace Švédů byla opita vítězstvím a nadutá kořistí: Karel XI. ji zavedl zpátky do šedi každodenní existence, vštípil jí zásady přiměřené jejím prostředkům a jejím skutečným zájmům, připravil ji na to, aby se je naučila prosazovat, a uchystal pro ni budoucnost úměrnou závažnosti a důstojenství druhohradé mocnosti.⁷⁹

To nebyly rozhodně průměrné výkony, ale v širším evropském kontextu měly omezený význam. Stojí za to si povšimnout, do jaké míry rovnováhu sil na Baltu, na které záviseli Švédové stejně jako Dánové, Poláci a Braniboři, v druhé polovině sedmnáctého století ovlivňovali a „manipulovali“ ke svému vlastnímu prospěchu Francouzi, Holanďané a dokonce i Angličané prostřednictvím půjček, diplomatických intervencí a v letech 1644 a 1659 i prostřednictvím holandského loďstva.⁸⁰ Přestože Švédsko nemohlo být v této velké diplomatické hře rozhodně považováno za „loutkový“ stát, ve srovnání s rostoucími západními mocnostmi připomínalo ekonomického trpaslíka a bylo čím dál závislejší na jejich půjčkách. Jeho zahraniční obchod kolem roku 1700 byl jen nepatrným zlomkem obchodu Spojených provincií nebo Anglie a jeho státní výdaje tvořily zhruba pouhou pětinu francouzských.⁸¹ Na této neadekvátní

materiální základně a bez možného přístupu k zámořským koloniím mělo Švédsko, navzdory své obdivuhodné sociální a správní stabilitě jen malou šanci, že si udrží takovou vojenskou převahu, jakou mělo krátce za Gustava Adolfa. A tak v následujících dekádách mělo práce až nad hlavu, když se snažilo zastavit pruský postup na jihu a ruský na východě.

Posledním příkladem, kterým se budeme zabývat, je tehdejší holandská síla, která stojí v pozoruhodném protikladu k situaci Švédska. Jednalo se o národ stmelený ve zmatcích revoluce, shluk sedmi různorodých provincií, oddělených nepřesnými hranicemi od zbytku Nizozemí, jež vlastnili Habsburkové, o pouhou část části rozsáhlého dynastického impéria, která jakkoli omezená populací i územím se rychle stala velmocí jak v Evropě, tak i *mimo* ni prakticky na celé století. Nizozemí se lišilo od ostatních států – ne však od svého italského předchůdce Benátek – svou republikánskou, oligarchickou formou vlády, ale jeho nejvýraznějším rysem bylo, že základy jeho síly tkvěly ve světě obchodu, průmyslu a financí. Nebylo pochyb o tom, že se jednalo o uznávanou vojenskou mocnost, přinejmenším z hlediska obrany, s nejvýkonnějším námořnictvem až do doby, než byla koncem sedmnáctého století zastíněna Anglií. Ale takové projevy vojenské síly byly spíš důsledky než podstatou holandské moci a vlivu.

Na počátku nizozemské revolty stálo kolem 70 000 rebelů, kteří ovšem v evropských záležitostech neznamenal mnoho; a opravdu muselo uplynout několik desetiletí, než se sami začali považovat za samostatný národ, a až do počátku sedmnáctého století neměli nikterak pevně vymezené hranice. Nejdříve byla takzvaná nizozemská revoluce bezvýznamnou událostí, kdy proti sobě a proti svým habsburským vládcům, s nimiž někdy uzavíraly kompromisy, bojovaly různé sociální skupiny a různé oblasti. V osmdesátých letech šestnáctého století se občas zdálo, že se skvěle prováděné operace knížete Parmského, mající za cíl dobýt území zpátky pro Španělsko, setkají s úspěchem. Ale díky finanční podpoře a vojenské pomoci Anglie a ostatních protestantských států, díky dovozu značného množství anglických děl a díky častým odvelením španělských armád do Francie mohla vzpoura vést k úspěšnému konci. Ale protože téměř všechny nizozemské přístavy a loděnice byly v rukou vzbouřenců a Španělsku se nepodařilo získat vládu na moři, mohl Parma postupovat v boji jen zdlouhavým pozemním ob-

láháním, které ztratilo na síle, kdykoli dostal rozkaz pochodovat se svými vojsky do Francie.⁸²

Tak se stalo, že Spojené provincie v devadesátých letech šestnáctého století přežily a mohly dokonce začít dobývat zpátky další města a provincie ztracené na východě. Měly v té době výborně vyvíčenou armádu, vedenou Mořicem Nassavským, který se díky taktickým zlepšením a dokonalému využívání vodního terénu stal jedním z největších vojevůdců své doby. Nazývat tuto armádu holandskou by bylo nedorozuměním, neboť v roce 1600 se skládala z třiačtyřiceti anglických, dvaatřiceti francouzských, dvaceti skotských, jedenácti valonských a devíti německých rot. Pouze sedmáct rot bylo holandských.⁸³ Navzdory této obrovské (ale nikterak netypické) národnostní pestrosti stmelil Mořic své síly do soudržného, standardizovaného celku. Ve svém úsilí byl nepochybně finančně podporován holandskou vládou a jeho armáda byla v daleko větší míře než většina ostatních evropských vojsk pravidelně placena. Stejně tak se vláda průběžně starala o udržování svého významného loďstva.

Nebylo by rozumné přeceňovat bohatství a finanční stabilitu holandské republiky nebo tvrdit, že mohla bez obtíží financovat zdlouhavou válku, zvláště v jejích počátečních fázích. Ve východních a jižních oblastech Spojených provincií způsobila válka obrovské škody, zlikvidovala obchod a snížila počet obyvatel. Dokonce pro vzkvétající provincii Holland byla daňová zatížení enormní; v roce 1579 musela na válku poskytnout 960 000 florinů a v roce 1599 už téměř 5 500 000 florinů. Počátkem sedmnáctého století, kdy roční náklady na válku se Španělskem vyskočily na 10 000 000 florinů, byli mnozí zvědaví, jak dlouho ještě může být vedena, aniž to zemi finančně vyčerpá. Naštěstí pro Holanďany byla španělská ekonomika – a s tím související schopnost udržovat flanderskou armádu, která neměla daleko ke vzpourám – ochromena mnohem více, a tak nakonec Madrid v roce 1609 souhlasil s příměřím.

Přestože konflikt zdroje Holandska zatížil, nikterak je nevyčerpá a od počátku devadesátých let šestnáctého století začala jeho ekonomika rychle růst, a tak vytvářet nezbytné předpoklady pro „důvěryhodnost“, kterou bude vláda potřebovat, až se obrátí na peněžní trh, jako to musely učinit všechny válčící státy. Zřejmou příčinou takové prosperity bylo propojení rostoucí populace s podnikatelským duchem, ke kterému došlo po smetení habsburské vlády. Kromě přirozeného nárůstu populace přicházely do země desítky

(možná stovky) tisíc uprchlíků z jihu a spousta dalších ze všech koutů Evropy. Je zřejmé, že mnozí z těchto přistěhovalců byli zkušení dělníci, učitelé, řemeslníci a lidé s kapitálem, kteří měli co nabídnout. Vydrancování Antverp španělskými vojsky v roce 1576 zvýšilo šance Amsterdamu v mezinárodním obchodním systému, a je také pravda, že Holanďané využili každé příležitosti, která jim nabízela obchodní vzestup. Tím, že ovládli výnosný obchod se sledi a rozšiřovali své území na úkor moře, získávali další zdroje bohatství. Jejich veliké obchodní loďstvo – a zvláště pak *fluits* (prosté, robustní nákladní lodi) – přinášelo zisky, protože kolem roku 1600 přepravovalo většinu evropského zboží. Stavební dříví, obilí, látky, sůl a sledi byly po jakékoli trase přepravovány na holandských plavidlech. K nelibosti svých anglických spojenců a mnoha holandských kalvínských duchovních byli amsterdamské obchodníci ochotni zásobovat tímto zbožím i svého smrtelného nepřítel, Španělsko, pokud by zisky převážily rizika. Do vlasti bylo dopravováno velké množství surovin, které pak byly „zpracovávány“ nejrozličnějšími řemeslníky z Amsterdamu, Delftu, Leydenu i odjinud. Mezi hlavní odvětví výroby náležela „rafinace cukru, tavení kovů, destilování, pivovarnictví, zpracování tabáku, tkaní hedvábí, hrnčířství, sklářství, zbrojní výroba, tiskařství, výroba papíru“,⁸⁴ a tak nebylo divu, že v roce 1622 žilo kolem padesáti šesti procent holandské populace z celkového počtu 670 000 ve středně velkých městech. Jakákoli jiná oblast světa si ve srovnání s Holandskem musela připadat jako ekonomicky zaostalá.

Vojenskou sílu zvyšovaly další dva aspekty holandské ekonomiky. Prvním byla zámořská expanze. Ačkoli zámořský obchod nebyl srovnatelný s neokázalým, ale neobyčejně rozsáhlým obchodem v evropských vodách, byl dalším příspěvkem k bohatství republiky. „V období 1598 až 1605 plulo každoročně v průměru dvacet pět lodí do západní Afriky, dvacet do Brazílie, deset do Východní Indie* a sto padesát do karibské oblasti. V roce 1605 byla založena vlastní kolonie v Ambonu a v roce 1607 v Ternate. Na pobřeží Indického oceánu, při ústí Amazonky a (v roce 1609) v Japonsku byly zakládány faktorie a obchodní stanice.“⁸⁵ Podobně jako Anglie i Spojené provincie teď těžily z pomalého přesunu ekonomické rovnováhy ze Středozeří do atlantického světa, což byl jeden z hlavních světových trendů období 1500–1700, který nejdříve zvýhodnil Portu-

* Oblast přibližně dnešní Indonésie – pozn. red.

galsko a Španělsko, ale později oživoval společnosti, které byly lépe připraveny na využití světového obchodu.⁸⁶

Druhým aspektem byla rostoucí úloha Amsterdamu jako centra mezinárodních financí, což bylo přirozeným vyústěním fungování republiky jako evropského loďaře, směnárníka a velkoobchodníka. Služby, které nabízeli jeho finančníci a instituce (přijímání vkladů na úrok, převod peněz, úvěrování, bezhotovostní směna, poskytování půjček), se nikterak nelišily od praxe zavedené už například v Benátkách a Janově, ale vzhledem k obchodnímu bohatství Spojených provincií byly prováděny ve větším měřítku a s většími zárukami, a to tím spíše, že hlavní investoři byli členy vlády a měli zájem uplatňovat zásady zdravých financí, bezpečných úvěrů a regulérního splácení dlužných částek. Důsledkem bylo, že zpravidla nechyběly peníze na vládní půjčky, které nesmírně zvýhodňovaly holandskou republiku před jejími nepřáteli. A protože její třída úvěruschopnosti byla neměnná, neboť neprodleně splácela dluhy, mohla si půjčovat daleko levněji než jakákoli jiná vláda – což byla v sedmnáctém století velká výhoda a upřímně řečeno nejen v něm.

Tato možnost snadných půjček se stala ještě důležitější po obnovení nepřátelství se Španělskem v roce 1621, neboť náklady na ozbrojené síly neustále vzrůstaly, z 13 400 000 florinů (1622) na 18 800 000 florinů (1640). To byly závratné částky dokonce i pro tak bohatou společnost, tím spíše, že holandský zámořský obchod trpěl válkou, ať už přímými ztrátami, nebo přesunem obchodu do neutrálních rukou. Bylo proto politicky výhodnější zajistit, aby pokud možno co největší část válečných nákladů byla financována z veřejných půjček. Ačkoli to vedlo k ohromnému nárůstu oficiálního dluhu – provincie Holland dlužila v roce 1651 153 000 000 florinů – ekonomická síla země a pečlivé splácení úroků naznačovalo, že úvěrový systém nebude nikdy v nebezpečí zhroucení.⁸⁷ To sice ukazovalo, že dokonce i bohatý stát se nákladům na vojenská vydání brání, ale také potvrzovalo, že pokud by úspěch války závisel jen na velikosti měšce, předčili by Holanďané zřejmě vždycky všechny ostatní.

Válka, peníze a národní státy

Pokusme se shrnout nejdůležitější závěry této kapitoly. Války vedené po roce 1450 bezprostředně souvisely se „zrodem národních států“.⁸⁸ Mezi koncem patnáctého a sedmnáctého století prošla vět-

šina evropských zemí obdobím centralizace politické a vojenské moci, ke které obvykle popud přicházel od monarchy (ale v některých případech od místního knížete nebo kupecké oligarchie) a byla provázena posílením a zefektivněním metod státního daňového systému, jenž byl prosazován daleko složitějším úřednickým aparátem, než jaký existoval, když se ještě mělo za to, že králové „žijí na vlastní útraty“, a národní armády byly zabezpečovány z dávek feudálů.

Tento vývoj evropských národních států měl různé příčiny. Ekonomické změny už podkopaly základy starého feudálního řádu a různé společenské skupiny se navzájem propojovaly prostřednictvím novějších forem kontraktů a obligací. Reformace, která rozdělila křesťany podle hesla *cuius regio, eius religio*, to znamená, že náboženství, které si vybrali vládci, sblížovalo světské i náboženské autority, a tak se na národních základech šířil sekularismus. Ústup latiny a rostoucí užívání národních jazyků politiky, právníky, úředníky i básníky tento světský trend jen zdůrazňovaly. Zlepšené komunikační možnosti, mnohem rozšířenější směna zboží, vynález knihtisku a zámořské objevy napomohly, aby si lidé uvědomili nejen existenci jiných národů, ale i rozdílů v jazyce, vkusu, kulturních zvyklostech a náboženství. Za těchto okolností nebylo divu, že mnoho filozofů a spisovatelů oné doby považovalo národní státy za nejpřirozenější a nejlepší formu občanské společnosti, jejichž moc měla být posilována, zájmy ochraňovány a vládcové a jejich poddaní – ať už užívali jakékoli konstituční formy – měli společně pracovat pro obecné národní blaho.⁸⁹

Ale více než zmíněné filozofické úvahy a pomalu se rozvíjející společenské úsilí to byla válka a její důsledky, kdo vyvinul mnohem naléhavější a soustavnější tlak na „budování národa“. Vojenská síla umožnila mnoha evropským dynastiím, aby si podrobily ve svých zemích mocné magnáty a zajistily politickou uniformitu a moc (byť často na úkor šlechty). Vojenské faktory – nebo lépe řečeno geostrategické faktory – pomáhaly formovat hranice těchto nových národních států, zatímco četné války posilovaly národní sebevědomí, a to přinejmenším v negativní formě, takže se Angličané naučili nenávidět Španěly, Švédové Dány, holandští povstalci své dřívější habsburské vládce. A tak to byly války – a především nové techniky, které podporovaly růst pěšáckých armád, nákladných opevnění a loďstev – jež nutily zúčastněné státy vydávat čím dál více peněz a hledat odpovídající zdroje příjmů. Všechny zmínky

o celkovém nárůstu vládních výdajů, o nových institucích pro výběr daní nebo o proměnlivých vztazích mezi králi a stavy v raně moderní Evropě působí pouze *abstraktně*, dokud si nepřipomeneme zásadní důležitost vojenského konfliktu.⁹⁰ V posledních několika letech alžbětinské vlády nebo Španělska za Filipa II. byly až tři čtvrtiny všech vládních výdajů obětovány na válku nebo na splácení dluhů za minulé války. Vojenské a námořní úsilí nemusí být vždy *raison d'être* nových národních států, ale zajisté to byla jejich nejnákladnější a nejnaléhavější aktivita.

Přesto by bylo chybou si myslet, že úkony, spojené se zvyšováním příjmů, vydržováním armád, vypravováním loďstev, vysíláním instrukcí a řízením vojenských tažení v šestnáctém a sedmnáctém století byly prováděny způsobem, který se podobal řeckému invazi do Normandie v roce 1944. Jak snad předchozí analýzy ukázaly, byly vojenské mašinerie raně moderní Evropy těžkopádné a neúčinné. Shromažďování armády a její řízení bylo v tomto období nesmírně složitou záležitostí. Narychlo sehnané oddíly, potenciálně nespolehliví žoldnéři, nedostatečné zásobování, problémy s přepravou a nejednotná výzbroj přiváděly většinu velitelů k zoufalství. Dokonce když byly na vojenské účely shromážděny potřebné peníze, přišla jich spousta vniveč korupcí nebo byly jinak promrhány.

Proto byly ozbrojené síly nevyzpytatelnými a nespolehlivými nástroji státu. Čas od času se vymkly kontrole početné tlupy mužů, kteří nebyli dostatečně zásobováni nebo kteří, a to bylo mnohem vážnější, nedostali žold. Flanderská armáda se v období 1572 až 1607 vzbouřila nejméně šestačtyřicetkrát. Ale nejinak, byť méně často, tomu bylo se stejně obávanými silami, jako byli Švédové v Německu nebo Cromwellův Nový model armády. Byl to právě Richelieu, kdo trpce poznamenal ve svém díle *Testament Politique* (Politický testament):

Historie zná mnohem více armád, které zničila spíše bída a nepořádek než úsilí jejich nepřátel. Sám jsem byl svědkem, jak všechny ty podniky, které se uskutečnily za mých časů, trpěly jen z této příčiny.⁹¹

Problémy spojené s financováním a zásobováním ovlivňovaly vojenské dění nejrůznějšími způsoby. Jistý historik dokazoval, že překvapivě mobilní německé tažení Gustava Adolfa nebylo ani tak dik-

toováno vojensko-strategickými plány ve smyslu clausewitzovském, ale bylo prostě projevem vynucené honby za potravou a pící pro jeho obrovskou armádu.⁹² Už dávno před Napoleonovým aforismem velitelé věděli, že armáda pochoduje za svými žaludky.

Ale na stejné problémy narážely všechny státy, a především v oblasti, která byla spjata se získáváním peněz na válku. Žádný stát tohoto období, ani prosperující, nebyl schopen okamžitě zaplatit náklady na vleklý konflikt. Ať už byly vypisovány jakékoli nové daně, vždycky existovala propast mezi státními příjmy a výdáními, která mohla být zacelena jedině půjčkami buď od soukromých bankéřů jako byli Fuggerové, nebo později prostřednictvím oficiálně organizovaného peněžního trhu, který obchodoval se státními úvěry. A znovu a znovu nutila monarchy vzestupná spirála válečných nákladů, aby odsouvali splácení dluhů, znehodnocovali měnu nebo se pokoušeli hledat jiné východisko z nouze, které sice přineslo krátkodobou úlevu, ale dlouhodobé nevýhody. Tak jako se jejich generálové zoufale snažili udržet vojáky v kázní a koně nakrmené, snažily se raně moderní vlády zvládnout nejistý život z ruky do úst. Vládcové a jejich úředníci museli v oněch dobách více méně soustavně naléhat na stavy, aby přistoupily na další mimořádné daně, nutit boháče a církve k „dobrovolným darům“, handrkovat se s bankéři a dodavateli munice, zajímat cizí lodě s poklady a udržovat v patřičné vzdálenosti spousty věřitelů.

Cílem této kapitoly nebylo ukázat, že Habsburkové zcela selhali v oblasti, kde se ostatním mocnostem dařilo skvěle. Jen málo dělí úspěch od prohry, a proto ani my nemůžeme vysledovat žádné překvapivé rozdíly.⁹³ Všechny státy, dokonce i Spojené provincie, byly krutě zatíženy stálým odčerpáváním prostředků pro pozemní a námořní operace. Všechny státy strádaly finančními problémy, vzpourami vojsk, nedostatečným zásobováním i odporem obyvatelstva vůči stále rostoucím daním. Stejně jako první světová válka, i tato léta byla svědkem zápasů o holé přežití, přivádějících válčící země blíž a blíž k úplnému vyčerpání. Bylo zajímavé, že v závěrečném desetiletí třicetileté války už nebyla ani protihabsburská koalice schopna postavit do pole tak velké armády, jako byly ty, kterým velel Gustav Adolf nebo Valdštejn. Oběma stranám se už nedostávalo ani mužů, ani peněz. A tak bylo vítězství protihabsburských sil nevýrazné a relativní. Pouze dokázaly lépe než jejich habsburští protivníci udržet rovnováhu mezi svou materiální základnou a vojenskou silou. Tak alespoň někteří z vítězů poznali, že ve vlek-

lých konfliktech je potřeba se zdroji národního bohatství zacházet opatrně, nikoli bezohledně. Také asi museli připustit, jakkoliv neochotně, že obchodníci, řemeslníci a sedláci jsou stejně důležití jako důstojníci jezdeckta a kopiníci. Ale rozdíl v pochopení ekonomických nástrojů a schopnosti s nimi lépe zacházet byl nepatrný. Byla to, jak později řekl vévoda z Wellingtonu, „strašlivě zapeklitá věc“. A taková je většina velkých zápasů.